

Az úgynevezett igeidők elméletéhez.

(Hatodik közlemény.)

II. A latin alakhasználat és az actioviszonyítás vizsgálata.

A perfectumtő önálló funkciója a latinban.

64. Abban az időben, mikor a latin nyelv írott emlékekben (néhány feliratban, továbbá a töredék-irodalomban és Plautusban)⁸⁶⁾ ránk nézve először jelentkezik, a latin (valamint a többi itáliai nyelvek is) már túlhaladt a perfectumnak meglévő állapotot jelző funkcióján, melyhez, mint láttuk, a görög az egész klasszikus irodalmon át hű maradt. A latin perfectum achronistikus (időjelzővel el nem látott) alakja nemcsak a legrégebb irodalmi művekben, hanem a feliratokban is majdnem kizárólag csupán mint *történést* konstatáló vagy elbeszélő *mult* alak (u. n. *perfectum historicum*) szerepel. Maguk az alakok is azt mutatják, hogy ennek a történésjelző értelemnek a nyelvemlékeket messze megelőző korba kell visszanyulniok, mert köztudomás szerint a latin u. n. *activum* perfectum alakok eredetük szerint nem is mind perfectumok, hanem valóságos aoristosok, még pedig néhány II. aor. formát (*tulit, fidit, scidit, tetigit* stb. l. BRUGMANN Grundriss II. 925, STOLZ, Lat. Gramm. 172) nem számítva, indogermán σ -s aoristosok.⁸⁷⁾ Az aoristosnak a perfectummal való

⁸⁶⁾ PLAUTUS vígjátékait Pl. neve nélkül, csak a darabok címeinek első betűivel és a folyó sorszámmal idézem, még pedig a Brix-féle kommentáros kiadás sorszámozása szerint a B-től kiadott 4 darabot (Trin, Capt. Men, Mil. Gl.), felvonás, jelenet és sorszám szerint a többit.

⁸⁷⁾ Ez az aoristos-theoria annyira általánosan el van ismervé az összehasonlító nyelvtudományban, hogy mindenki megelégszik BRUGMANNÉK idézésével. De, ha úgy áll a dolog, szükségesnek találom kiemelni, a mit egyik nagymesternél sem találok kellőképpen kiemelve, hogy t. i. a latin *rexit* perfectum még sem eshetik egészen egyforma tekintet alá a görög aoristos indicativusával: a görög aoristos indicativusa határozottan annak

elvegyülése (synkretismusa) olyan fokú a latinban, hogy az aoristosalakok felvették a latin perfectumok mindenféle jelentését, de viszont perfectumok is az aoristosét, úgy, hogy az összes

jelzett *mult* alak, időjele is van, az augmentum (és a rövidebb személyjelek), a latin alak ellenben időjeltelen, achronistikus, de a mellett mégis rendesen mult értelmű. Tudjuk (l. a 27. pontot), hogy mult jellel el nem látott punctuális actiójú indicativus alak csak jövő vonatkozású lehet. Hogyan van tehát, hogy a latin -s aoristosok *időjeltelen* formái nem jövőt, hanem multat jelentenek? Nem látok más megfjtést, mint hogy az igazi perfectum alakok analogiájára jutottak a mult értelemhez: ez esetben azonban a latin ú. n. perfectumalakok functióinak magyarázatában, mint tettem is (l. a 74. pontot, I. és II.), mégis csak a perfectumból (nem az aoristosból) kell kiindulnunk, mert a perfectum-alakok, mint történésjelzők, igazán csak mult punctuális történést jelenthettek (l. a 12. pontot), ezekre nézve tehát érthető (a késői görög analogia is bizonyítja, l. a 82. jegyzetet, meg a magyar nyelv is), hogy mult jelentésűek a mult idő külön megjelölése nélkül is. Még jobban összebonyolítja a kérdést, hogy Brugmannék úgy szólván általánosan elfogadott magyarázata szerint (l. BRUGMANN, Grundriss, II. [2.] 1199. l. és Kurze vgl. Gr. 546. l., v. ö. STOLZ, Lat. Gr. 177. és kk. lap) némely achronisticus perfectum alakban (BRUGMANN szerint a rex-is-tis és a rex-is-ti második személyekben bizonyosan, a többes harmadik személy rex-er-unt alakjában valószínűleg) újra és másodszer is előfordul az aoristosképző, még pedig ezúttal -is- formában. Ugyanezt az -is- aoristosképzőt látják Brugmannék a rex-er-am stb. praeteritum (= plusquamperfectum) formákban is, melyeket később létrejöttnek («nachgeboren» BRUGMANN) hisznek, továbbá a futurum (ú. n. fut. exactum) formákban: rex-er o stb. A futurum formáknak jövő értelmével mármost nincs nagyobb baj. Azok ám hadd legyenek alakilag tökéletesen megfelelő párfjai a görög aoristos prospectiv conjunctivusának (pl. ἐῖψω), mert hiszen akár mint punctuális történéseknek, akár éppenséggel mint conjunctivusoknak, természetes a jövőre-vonatkozásuk. Persze a viszonyított használatukban itt-ott tagadhatatlanul mutatkozó *előzményességet* ezeknél a formáknál sem tudjuk ily módon megmagyarázni, valamint azt sem igen értjük, mi szükség volt a rex- aoristosónak az aoristosjel ujból való felvételére (-er-o). De ez még csak hagyján! Hanem hogyan vagyunk az eredeti indicativus alakokkal, rex-er-atis plusquamperfectummal, és rex-is-tis perfectummal, melyek e szerint alaktanilag teljesen azonos elemekből állanak? Csak három személyében van a perfectumnak mult jelű alakja? S feltéve, hogy így áll a dolog, mi akkor a különbség a perfectum és a plusquamperfectum alakjai közt? Hogyan viszonylanak az activumnak perfectum és plusquamperfectum alakjai a megfelelő passivum alakokhoz, melyekben kétségtelen, hogy csak a perfectum értelem módosulása adhatta meg sajátosságos, az activumnak teljesen megfelelő értelmüket, mert hiszen az egész aoristos-theoria csak az activum egyes alakjaira vonatkozik. S végtére: mi jelzi a multat ott, a hol kétségkívül szükséges a mult-jel, t. i. a plusquamperfectumban? Az -is- aoristosjel? Vajjon nem az az év-százados hiba lappang ebben a magyarázatban is, mely az aoristosnak csak görög indicativusára van tekintettel, s azért hajlandó az aoristosnak multjelző functiót tulajdonítani? Kétséget sem szenved, hogy a functiók szempontjából mai napig is tetszetősebb az elavult Bopp-féle magyarázat (Vergl. Gr. 644. §.), melyet CURRIUS (Das Verbum der gr. Spr. 1876. 236. és kk. l.) és LINDSAY (Lat. Lang. 509.) is helyesel, s mely szerint az -eram -ero -erim -issem végzetek nem egyebek es-se létigének megfelelő (részben rhotacisált) alakjainál.

meglévő u. n. perfectumtő-alakok, akár eredeti perfectumok, akár eredeti aoristosok, érezhető értelmi különbség nélkül mind ugyanazon jelentésűek. *Dedi, tudūdī* igazi perfectum alakok functiói kezdettől fogva teljesen ugyanazok mint *vērī, dīxī* σ-s aoristosokéi vagy (az eddig még kielégítően meg nem fejtett) *amavi, monui* féle alakokéi. Mivel pedig, mint már jeleztük, rendes, leggyakoribb functiójuk az achron. indicativusban nem annyira a klasszikus görög achron. perfectumával, mint a görög aoristos multjáéval egyezik: valószínű, hogy már az elegyülés kezdésekor az igazi perfectumtő-alakokban is a történéstjelző értelemnek kellett uralkodnia. (V. ö. a 65. pont végét.) Legszembeszökőbb a perfectum-értelem módosulása a megfelelő *passiv* alakokban (*datum est, amatum est* stb., összetételek indogermán -to- képzővel alkotott perfectiv igenevekkel l. BRUGMANN, Gr. II. 423. 1.), mert ezek az összetett alakok — melyeket a latinban tudtunkkal sohasem is előzött meg valamely egyszerű alak — kezdettől fogva éppen úgy lehetnek mult jelentésűek, mint az activum alakjai, és syntaxisuk is ugyanaz (l. pl. Plautus Tr. 141. quod *concreditum est, ne enuntiarē*), holott pedig alkotásuk szerint eredetileg nyilvánvaló módon meglévőnek képzelte tartós állapotot (achron. pf.-ot) kellett jelölniök, a minthogy az *est* alak magában mindig is azt jelentett.⁸⁸⁾ A latin nyelv tehát fejlődésének előttünk ismeretes fokán már majdnem éppen olyan kevésbé alkalmas az indogermán perfectum eredeti (állapotjelző) jelentésének felismerésére, mint akár a román nyelvek, vagy a német nyelv (l. a 84. jegyzetet).

Mindamellett a csupán perfectumban meglévő *odi* és *memini* igéken, s a hozzájuk közel álló *novi* és *coepi* perfectumokon kívül van a latinban még sok igető, melyeknek achron. perfectum alakjába néha (nem mindig) a meglévő állapotnak értelme is beleérthető, úgy, mint a görög alakokba mindig. De ez az állapotjelzés a latinban átható (tárgyas) perfectumoknál nem az alanyon,

⁸⁸⁾ A francziában a *je suis aimé* ú. n. passiv finitum alak tudvalóleg sohasem jelenthet mult történést; ehhez a copula perfectuma is szükséges: *jai été* aimé. A latinban az *amatus sum* ellenben inkább történéstjelző, s hogy az állapotjelzés jobban kiérezhető legyen, *sum* helyett *fui* alakban szokás mondani a copulát. [Hasonlóképpen a pqpft.-ban is *amatus eram* helyett ilyenkor *amatus fueram* fordul elő, l. pl. Cic. Sest. 6. . . duobus his . . . viris sic probatus *fuit*, utriusque eorum ut carus esset. Liv. I. 19. Bis deinde Janus . . . clausus *fuit* (volt bezárva). Cic. Div. I. 34. Arma, quae *fixa* parietibus fuerant (fel voltak azelőtt akasztva), humi inventa sunt, stb.] Megjegyzendő azonban, hogy Livius a *fuit*-os és *fuerat*-os szerkezetet rendszeren éppen ellenkező módon, azaz erősen történéstjelzőnek használja (l. pl. II, 13, 9 és 11, s v. ö. WEISSENBORN jegyzetét III, 26, 11-hez *fuerat*-tal l. II. 29. 5), úgy, mint elbeszélésükben magát a *fuit* alakot (nem *erat*-ot!) szereti használni *lett* értelemben, l. II. 8, 2; 10, 12; 11, 10; 15, 7; 16, 4, stb.

hanem a cselekvés tárgyán érezhető,⁸⁹⁾ s ezért a magyar észjárás számára nehezebben konstatálható éppen azért, mert a perfectum egyszerű alakjának a tárgy állapotát jelző használata a magyarban sem ismeretlen.

I. Az átnemható igetöví perfectumalakokban az állapotjelzés a latinban is az *alanyon* érezhető. Mutatja ezt az a tény, hogy

⁸⁹⁾ Az állapotjelzésnek a tárgyra való vonatkoztatása, melyet DELBRÜCK (Syntax II. 217.) csak futólag említ, nekem régibb megfigyelésem, mintsem D. könyvével megismerkedtem. D. nem vette észre a kérdés rendkívüli fontosságát a perfectumfunctió megértésére, s csupán az alakok egy kis (szerintem felesleges) csoportjára szorítja a tárgyon való állapotjelölést.

Az alanyon, vagy a tárgyon történik-e az állapotjelzés, az összetett alakoknál könnyen eldönthető. A román és germán nyelvek *io sono, je suis, ich bin*-féle képzésű perfectumaiban nyilvánvaló módon az alanyon, az *io ho, j'at, ich habe*-féle képzésűekben a tárgyon (v. ö. a 14. pontot). Nehéz azonban dönteni az egyszerű perfectumalakoknál. De van jelenség, melyből következtethetünk: éppen a perfecti participium és a megfelelő vele összetett alakok értelme. A görögben van *actív értelmű partic. perfecti* is, és az összetett alakok is egészen a klasszikus kor végéig nem passiv, hanem actív participiumokkal vannak alkotva, úgy hogy ezekben az összetételekben, mint fennebb láttuk, még $\epsilon\chi\omega$ segédige is intransitive értendő. (Példákat l. a 63. pontban. Még $\delta\pi\omega\pi\alpha$ multja helyett is $\epsilon\omega\rho\alpha\omega\varsigma$; $\eta\gamma$ összetett alak fordul elő Lysiasnál.) A görögben tehát az állapot még akkor is az alany állapotának értendő, ha a magunk eszejárása szerint inkább a tárgyénak fognök fel. Erre mutat az is, hogy a görög perfectum időjel-telen alakját, ha egyszer a cselekvő alany nem jelenlévő, vagy meglévő, még akkor sem használták, mikor ténykedésének eredménye még meglévő, érzékelhető. Nem mondhatni például Alexandros halála után ezt: 'Ἀλέξανδρος ἔκτισε Ἀλεξάνδρειαν, hanem: ἐτίσασα; ellenben mondhatni így: 'Ἀλεξάνδρεια ἐτίσται ὑπ' Ἀλεξάνδρου. (Ezt a különbségtételt eddig sehol sem láttam kiemelve.) Mert ha A. a mondat alanya, a perfectum az ő állapotát jelezni; ő meg már a múlté, tehát csak mult alakban lehet róla szólni (v. ö. a 12. és 15. jegyzetet); a város azonban megvan, erről szólva tehát használhatni az achronistikus alakot. — A Scipiók elogiumai közt (l. DESSAU, Inscript. lat. sell.), melyeken természetesen megholt személyekről van szó, a *fuit, cepit* (1), *cepit, dedet* (2), *gesistei, perfecit* (3), *subegit* (5) alakok görögre nem volnának perfectumokkal fordíthatók, ámbár a latinban felfoghatók a *tárgyak* meglévő állapotait jelző állapotjelző alakoknak is. Hogy a görög az alany állapotát fejezi ki a perfectummal, erre mutat a szobronkon található $\epsilon\pi\sigma\tau\eta\sigma\epsilon$ felírás is (nem $\pi\epsilon\pi\sigma\tau\eta\sigma\epsilon$, pedig a felírásnak csak úgy van értelme, ha a tárgy = a szobor, — megvan (v. ö. a 33. jegyzetet is). — Ellenben, hogy a latin maga egyszerű alakját átható igetöveknél a tárgy állapotjelzőjének érezte, mutatják a latinban szokásos régi összetett állapotjelző alakok: *scriptum habeo, partum habeo*, melyek később annyira elhatalmasodtak a köznyelvben, hogy a román nyelvek perfectuma belőlük alakult meg (*io ho scritto, j'ai écrit*, stb.). Tehát, míg tanulmányom görög részében elég volt a fordításra (azaz: a magyar nyelvre) való tekintettel különválasztani az áthatólag és átnemhatólag fordítható perfectum alakokat (l. a 14. pontot és a 17., 20., 21. pont III. jelzésű kikezdéseit), addig a latinban maguknak a latin alakoknak magyarzatában is fontos a különbségtétel.

a román nyelvek összetett perfectumai ilyen igetőveknél nem *habeo*-val, hanem *sum*-mal vannak képezve, valamint a germán nyelvekéi *bin*-nel. Ilyenek bizonyos mozgást jelölő igetővek perfectumai, pl. *consedi* (helyet foglaltam = ülő állapotban vagyok) *adveni* (= megjöttem, itt vagyok), *reverti* (visszatértem, újra itt vagyok, je suis de retour), *recessit* (elvonult, eltávozott, nincs itt, il est loin), de más igetővéké is, melyek állapotba-jutást egyáltalában kifejezhetnek, pl. *adolevi* (felserdültem, serdült korban vagyok, je suis grand), *consenui* (megöregedtem, öreg vagyok, je suis vieux) stb. Éppen azért, mert magyarra teljes alakbeli pontos-sággal lefordíthatók ezek az alakok, oly módon, hogy az állapotjelzés mellett a punctualis történés is kifejezésre jut, magyar nyelven nehezebben magyarázhatók meg az alakok, mert nehezebben különíthetők el a másik alakhasználatától, mely a mult történést jelzi ugyanazon perfectum alakokkal. A német vagy francia fordítás azonban elárulja az alak állapotjelző használatát. Ilyen állapotjelző perfectumok Plautusnál: kivált a gyakran előforduló *perii* vagy *ocidi*, vagy igekötősen is: *disperii* (Trin. 1086) = elvesztem, veszve vagyok, végem van, vagy effélék: (Trin. 31.) *mores mali quasi herba succrevere* (felburjánoztak). Példa Ciceróból (Pomp. 3. 7) *delenda est illa macula . . . quæ penitus iam insedit ac nimis inveteravit in populi R. nomine*.

Természetesen mindig a szenvedő alanyon érezhető az állapotjelzés a *passiv* alakokban. Mivel pedig ezeket magyarul is megértethetjük a *van* igének állapotjelzős összetételeivel: az állapotjelző forma a szenvedő szerkezetben a magyarban külön válhatik a történésjelzőtől, s így az alak latin funkciója könnyebben magyarázható. Példák: Plautus Trin.: 227. *neque satis cogitatumst, utram artem expetessam* (nincs még jól meggondolva) Cic. Cat. II. 12. (27) *Nunc illos, qui in urbe remanserunt (= itt maradtak, itt vannak) atque . . . a Catilina relictis sunt (= el vannak hagyva), monitos volo*. Persze, *fordítani* a magyarban ilyenkor is rendesen cselekvő szerkezettel szoktuk az alakokat, s e szerint tárgyias igével (= még nem gondoltam meg; a kiket C. itt hagyott); az állapotjelzős forma fordításban csak akkor használható, ha a cselekvő alany általános. De még ilyenkor is gyakran inkább átnemható igét választunk, pl. Plaut. Trin. 43. *Hic est, senecta ætate qui factust puer* (= a ki gyermekké változott, vált). Hogy a latinban a meglévő állapotot jelző alakhasználat a passivumban sokkal gyakoribb mint az activumban, az már a latin perfecti participium alapértelméből is nyilvánvaló. (Lásd erre nézve később a 72. pontot.)

II. Az *átható* igetővű perfectumokban, melyek természetesen csak activum vagy deponens formájúak lehetnek, az állapotjelzés a *tárgyon* érezhető, ámbár vannak egyes latin átható per-

fectumok, kivált szellemi tevékenységet jelölők, melyek olyanformán is fordíthatók, mintha az állapot az alanyé volna. Ilyenek pl. *credidi*, ha nem így fordítjuk: elhittem, hanem így: meg vagyok róla győződve vagy: az a meggyőződésem, *comperi*, ha nem így fordítjuk: megtudtam, hanem így: tudomásom van, *consuevi*, ha nem így fordítjuk: (meg)szoktam, hanem így: szokásom. De éppen a cselekvést jelentő névszók mutatják a fordításban, hogy az állapot voltaképpen ilyenkor is a tárgy állapota (mert *credidi* nem egyéb, mint = *creditum habeo*), s a szellemi tevékenységet jelentő igéknél sem mindig lehetséges ilyen fordítás. *Percepi* és *perspexi* perfectumoknál tán még erőszakolhatnók a dolgot, de már a szintén szokásos *decrevi*, *didici* alig fordítható máskép, mint így: elhatároztam (úgy, hogy el *van* határozva) megtanultam, tudom. A *konkrét* tárgyas perfectumoknál pedig éppenséggel nincs más módunk a fordításra, mint a magyar perfectum, melybe a mondat tárgyának meglévő állapotszerűsége szintén beleérthető. Ilyen perfectumok pl. Plautus Trinummusából: 28. nam hic nimium morbus mores *invasit* bonos (= *megszálta*, pedig itt az állapot részben maga is mult; ha kétértelműség nélkül akarjuk fordítani, állapotjelző és más ige szükséges = *megszállva tartja*) 161. verbis paucis quam cito alium *fecisti* me; 187. *πᾶσαι vicisti* castigatorem tuom; *occlusti* linguam, non est, quod respondeam (nem: responderem!); 389 ecce, . . . in benignitate *repperi* negotium; 458. nisi aliud a me vis, *respondi* tibi (úgy hogy a felelet megvan).

Ha az itt felsorolt és más efféle latin perfectumok görög *párjait* keressük, arra az eredményre jutunk, hogy sokszor csak ugyan görög perfectum felel meg nekik, de néha aoristos multjával is fordíthatók. Így a legutoljára felhozott példákban nemcsak εἰσελήλυθεν, πεποίημας, νενίκημας, εὔρημα, ἀποκέρριμαι perfectumok volnának helyükön (a mi mindenesetre bizonyíték a latin alakok állapotjelzősége mellett) hanem, és talán még inkább εἰσήλυθεν, ἐποίησας, ἐνίκησας, εὔρον, ἀπεκρινάμην mult aoristosok is. Ennek azonban nem a latin alak az oka, hanem a görögnek az a már ismeretes sajátága (l. a 28. pontot), hogy a görög is hajlandó a meglévő állapot jelzése helyett az állapotot előidéző mult történésnek jelzésére. De, míg a latin alakok időjeltelenek, addig a görög aoristosok mindig határozottan multak, s így ezen perfectumok alakbeli párjának ilyenkor mégsem tekinthetők. Értelmileg azonban nagyon közel állanak hozzájuk, mert sokszor nagyon bajos eldönteni, vajjon mult történésnek vagy meglévő állapotnak kell-e éreznünk a latin perfectumot, sőt legtöbbször egyáltalában nem is tudhatjuk bizonyosan, vajjon a latin jobban kiérezte-e a maga időjeltelen perfectumából a meglévő állapot

jelzését, mint a görög a maga aoristosából.⁹⁰⁾ S hogy, ha kiérezte is, csak alkalmilag érezte ki, mutatja az, a klasszikus görög nyelvben hallatlan tény, hogy maguk *ugyanazek* a latin perfectumok is, melyekről most szoltunk, *más kapcsolatokban kétségkívül mult történesjelző értelműek is lehetnek.* Így pl. éppen *comperi* Cicerónál rendesen nem = tudomásom van, hanem = tudomást szereztem a multban valamiről, l. pl. Cat. I. 10; III. 4., sőt még maga *cognovi* is történesjelző mult értelmű pl. pro Sulla 12 és 14. Azt sem szabad elfeledni, hogy az állapotjelzés nyomatékos körülírásán passiv igeneves körülírásokat használnak a latin írók már Plautustól kezdve, *facere, reddere, tradere, dare, curare* igékkel, sőt magával *habeo*-val is, mely forma aztán tudvalévőleg a román nyelvekben kizárólagos uralomra jutott. Példák: a) *megelevő állapotjelzésre*: Trin. 838. *satis partum habeo*; Pseud. 602. *illa missa habeo*; Sall. Cat. 58. *compertum habeo*, stb. b) *mult állapot jelzésére*: Ter. Phorm. 559. *exercitatum me reddidit*; Cic. Cat. III. 16. *certos homines delectos et discriptos habebat*; Sall. Cat. 29. 1. *compertum habebat*; Cæsar B. G. I. 15. 1. *coactum habebat* c) *jövő állapot jelzésére* Plaut. Capt. 345. *transactum reddet*, Ter. Phorm. 559. *inventum reddam*, stb., l. Brix jegyzetét a Captivi 345. sorához.

65. Így állván a dolog a latin perfectum állapotjelző értelmével, nem lesz fölösleges a latin perfectum functióit ezen a helyen fejlődésükre való tekintettel megbeszélni, annyival is inkább, mert az eddig tárgyalt mult történet, és megelevő állapotot jelző két functió, a hagyományos grammatika szerint még nem meríti ki teljesen a latin perfectum alak önálló használatát.

Mint már többször említettem, az u. n. időalakok elmélete mai nap is abban az eredendő bűnben leledzik, hogy a kutatók az eredetileg teljesen közömbös idői jelentést veszik magyarázatuk alapjául. Valamint az imperfectumtőnek időtelen alakját, az időtől teljesen független, cursiv-durativ történetet jelentő alakot (*ἄνησκει* = *moritur*, haldoklik) «jelen»-nek vették, úgy a

⁹⁰⁾ Nem vezet határozott eredményre az efféle perfectumokhoz való mellékmondatok igealakjának vizsgálata sem; sok olyan példát találunk, melyben a latin a mellékmondat igealakjának tanúsága szerint még olyankor is *mult* történetet érzett ki a perfectumból, mikor mi nagyon hajlandók volnánk *megelevő állapotjelzőnek* felfogni a perfectumot. Így pl. Plautus már idézett helyén Trin. 141., *quod concreditum est, ne enuntiarem* (nem: enuntiam, ellenben 227. *Sed hoc non liquet, neque satis cogitatumst, utram . . . artem expetessam*). — Cic. Mil. 13. *Vos adepti estis, ne quem civem timeretis*; Rosc. Am. 52. *Ad eandem rem vos delecti estis, ut eos condemnaretis, quos sicarii iugulare non potuissent?* Fam. 9. 1. *Ex litteris, quid ageres et ubi esses, cognovi (!)*; Cæs. B. G. IV. 12. (Suebi) *in eam se consuetudinem adduxerunt, ut . . . neque vestitus haberent, . . . et lavarentur in fluminibus.*

cursiv-durativ állapotot jelentő időtelen perfectum alak (τέθνηκε = *mortuus est*, halott, halva van, meghalt) magyarázatában is a «jelen» alapértelemről indultak és indulnak ki *valamennyien* s ebből a képzelt «jelen» értelemről iparkodnak a többi functiót dedukálni. Hogy az ilyen deductio, mely a jelenből akarja a multat kimagyarázni (!), sem helyes, sem meggyőző nem lehet, bizonyításra az előtt, a ki a görög perfectum functióit ismeri, alig szorul. Rendesen nem egyéb az efféle magyarázat erőszakolt, ötletszerű állítások halmazánál, melyben éppen a bökkenőket egy-egy képes kitétel burkolja. Például LATTMANN Hermann, a kinek különben a viszonyított alakhasználat kutatásában nagy érdemei is vannak, következőképpen magyarázza a latin perfectum functióit (Selbständiger und bezogener Gebrauch der Tempora im Lateinischen, Göttingen, 1890. 22. lap). «Versuchen wir die unmerklich in einander *fließenden Schattierungen* des Gebrauches . . . auf bestimmte *Grenzen* festzulegen, so können wir als erste Stufe die bezeichnen, auf der das Perfectum einen wirklichen Zustand der *Gegenwart* (!) bezeichnet, z. B. *vēnit* = *adest*, *est* hat geschneit = es liegt Schnee. Eine zweite Stufe lässt sich da erkennen, wo das Perfectum *nicht mehr* objectiv einen wirklichen Zustand der *Gegenwart*, sondern eine vergangene Handlung bezeichnet, welche nur subjectiv von dem Redenden als Zustand der *Gegenwart* gefasst wird. (?) Im Lateinischen hat man diese Stufe wohl als Perfectum logicum bezeichnet. Es ist das Perfectum, welches gern neben *numquam*, *sæpe* erscheint, und welches nicht sowohl erzählt, sondern nach Delbrück's Ausdruck «etwas als *vergangen constatit*». Auch die zeitlich entferntesten Handlungen, von welchen die *Gegenwart* keine Spur mehr aufweist, werden so noch *durch ein starkes Band* an die *Gegenwart* des Redenden *geknüpft*. Aber dieses Band wird *bald* (!) schwächer und schwächer, *ein dünner Faden*, oft so *fein*, dass ihn nur ein scharfes Auge (!) bei günstiger Beleuchtung erkennt, und *schliesslich zerreisst er ganz* (!) und die dritte Stufe ist erreicht. Hier ist das Perfectum . . . ganz zum historischen Tempus geworden, ohne irgend welche Beziehung (??) auf die *Gegenwart*». Nem mutatok rá részletesen ennek a deductiónak összes fonákságaira: csak a főhibára hívom fel az olvasó figyelmét: Ez az, hogy a «jelen időből» indul ki; nem veszi továbbá tekintetbe, hogy a latin perfectumban alakilag is, functió tekintetében is, a görög aoristos is benne van.

Helyesebb magyarázatnak tartom a következőt.

A perfectum időtelen (achronistikus) alakjának alapértelme, mely a latinban persze nagyon elmosódott, a *meglévő állapot* időtelen jelzése, mely, ha az igető természete és a beszélőnek az állapotot létrehozott történéssel szemben való helyzete meg-

engedi, maga is már a *multban* is meglévőnek, s a «jelen» időponton át a jövő felé is maradandónak veendő. A történéss, mely az állapotot létrehozta, szintén ki van fejezve az alakban, s ez természetesen *mindig* csak mult lehet. Pl. Cic. Pomp. 3. 7. quæ (macula) penitus iam *insedit* ac nimis *inveteravit* in populi Romani nomine; Plaut. Trin. 31. mores mali quasi herba *succeverere*; Sall. Cat. 20. 10. nobis . . . viget ætas; contra illis . . . omnia *consenuerunt*. Cic. Cat. II. 12. illos, qui in urbe *relicti sunt*, monitos volo, stb.

Ugyanezen, állapotjelzés kifejezésére alkalmas perfectumalakokat használhatni akkor is, ha a konstatálandó állapotot létrehozó mult történéss a legközvetlenebb multba tartozik, azaz, ha a történéss apperceptióját a történéss-létrehozta állapot konstatálása rögtön követi, vagy helyesebben: ezzel együtt születik meg. *Advenit* például háromfélet jelenthet: 1. mint elbeszélő mult, — de ez most nem tartozik ide — mult *punctualis* történést: történt, hogy megérkezék, megérkezett; 2. mint állapotjelző, s erről van most szó, valakinek a multban történt érkezését, melyet már mint multban is meglévő állapotot konstatálok egy másik, jelenlévő személy, vagy saját magam számára: megjött = itt van már bizonyos idő óta, itt van a jelen pillanatban is, itt marad bizonyos ideig; 3. szintén mint állapotjelző, de valakinek az érkezését nyomban a történésskor konstatálva, *ecce*, v. *en advenit*. Ebben a használatban a multság csak a történéssé; az állapotot nem érthetjük multnak, csak a nyilatkozás pillanatában kezdődőnek és a jövő felé tartósnak. Példák erre a 3. használatra: *Dixi*, ha ennyit jelent: *ezzel* elmondtam, eddig van, készen vagyok. Plaut. Trin. 389. *Ecce*, in benignitate *repperi negotium* (εἴρηκα, — de, mint máris mult: εἶρον is); 458. Nisi a me aliud vis, *respondi* tibi (ezzel megfeleltem, ἀποκρίψμαι, de, mint máris mult: ἀπεκρίψαμην is). Ez a 3. helyen említett használat nem egyéb, mint a 2. helyen említett használat egyik alkalmi fajtája: az alak jelentése nem egyéb, mint az eredeti perfectumértelmennek a helyezethez való természetes módosulása: azért nem szabad *benne* keresni a perfectumalak alapvető értelmét.

Hasonló körülmények közt a görög perfectumalakok is használhatók a 3. helyen említett módon, mint pl. az általánosan ismeretes εἴρηκα szólás mutatja. Hogy a görög ilyenkor az aoristos multját is használhatja, annak oka, mint tudjuk (l. a 28. pontot), az, hogy a görög a meglévő állapot jelzésénél jobban szereti a mult történéss jelölését. Mielőtt tovább haladnánk, fel kell tehát vetnünk azt a kérdést, hogy vajjon a latin *dixi*, *repperi*, *respondi* alakok voltaképpen nem aoristosfunkciójuk-é, azaz, nem csupán mult *punctualis* történést jelentenek-é, állapotjelzés nélkül, valamint a görög εἶπον, εἶρον, ἀπεκρίψαμην alakok? Mivel

a latin perfectumfunciók, sőt maguk az alakok is, a perfectum és az aoristos vegyületei, nem volna semmi meglepő benne, ha az alakokat ebben az esetben is az aoristosfuncióval magyaráznók. De van több ok, mely nem engedi meg ezt a magyarázatot. Ezeknek az okoknak kifejtését azonban czélszerűség szempontjából későbbre (l. a 74. pontot) halasztjuk.

Van azonban a latin nyelvben a perfectumalaknak olyan-fajta használata, melynél még nehezebb annak a kérdésnek az eldöntése: vajjon az eredeti perfectumfuncióból, vagy az eredeti aoristosfuncióból magyarázzuk-é? Ebben a használatban ugyanis a perfectum nem állapot-, hanem történésjelzőnek látszik, de állítólag mégsem *mult punctualis* történést fejez ki, mint a görög aoristosnak megfelelő perfectum historicum, hanem a nyilatkozás pillanatában *befejezettnek jelzett történést vagy történéssorozatot*. Tehát befejezett történést a meglévő állapot érzhető értelme nélkül. A görögben is hajlandók most a kutatók (DELBRÜCK is, Syntax 213. és kk.) némely perfectumokat ilyen befejezett történésjelzőknek, nem állapotjelzőknek felfogni. Így pl. ἐκπέπεται alakra nézve DELBRÜCK sem tartja megengedhetőnek azt az értelmet, hogy a bor «kiivott állapotban van, meg van iva» — mert hiszen, ha a bor «meg van iva», akkor nincs sehol. Furcsa okoskodás! E szerint ὄλωε sem állapotjelző funciójú, mert hiszen a ki «el van veszve», az nincs semmiféle állapotban. Mikor fennebb (a 29. pontban) az ὄλωε és ὄλετο alakok funciójának különbségét magyaráztam, kiemelttem, hogy a kettő közt mi a különbség. ὄλωα alakban igenis benne van az állapot, még pedig positiv állapot: az *elvezettség* állapota. Éppen így ἐκπέπεται-ban is benne van a *megivottság* positiv állapota. Nem az állapot nincs meg az efféle alakokban, hanem az elsónél az *ember*, a másodiknál a *bor* maga. Hasonlóképpen vagyunk a görögben az u. n. történéssorozatokat befejezeteknek konstatáló perfectumokkal is, a milyenekül kivált ἔοργε, πέπονθε, ὄπωπε alakokat említik efféle kitételekben: II. 272. ἡ δὲ μύρι' Ὀδυσσεὺς ἐσθλά ἔοργεν — 17. 284. τολμήεις μοι θυμὸς ἐπει κακὰ πολλὰ πέπονθα κόμασι καὶ πολέμῳ, — és kivált: II. 799. ἀλλ' οὐ πῶ τοιόνδε τοςόνδε τε λαὸν ὄπωπα és állító mondatban XXIV. 391. τὸν μὲν ἐγὼ μάλα πολλὰ μάχη ἐνὶ κωδιανείρῃ ὄπωπα. Megengedem, hogy «a ki valamit látott állapotban van», annak a külsején ez a körülmény, hogy látott valamit, semmit sem változtatott érzékelhető módon; de mégsem látom át, miért kellene a görögben ezeket az alakokat máskép, mint állapotjelzőknek érteni. ἔοργεν = a ki valaminek művelője, tettese; πέπονθε = a ki valamit átszenvedt állapotban van; itt a τολμήεις állapotjelző melléknév is bizonyítja az alak állapotjelző voltát; ὄπωπα sem lehet más értelmű, akármilyen különös is a dolog az

idegen észjárásnak, mint állapotjelző. (L. a 89. jegyzetet.) A hol nincs állapotjelző értelem, ott a görög aoristost mond, pl. III. 169. καλὸν δ' οὕτω... οὕτω ἴδον ὀφθαλμοῖσιν (DELBRÜCK példája), mint látjuk, még tagadó mondatban is, v. ö. ezt is: (I. 262.): οὐ γὰρ πω τοίους ἴδον ἀνέρας οὐδὲ ἴδωμαι és Sophoclesnél (Antig. 295.) οὐδὲν γὰρ ἀνθρώποισιν οἷον ἄργυρος κακὸν νόμισμα' ἔβλαστε. Csak látszólagos bökkenő itt ez a hely (melyet különben Delbrück nem említ) Diomedes és Glaukos találkozásában (VI. 124.), οὐ μὲν γὰρ ποτ' ὄπωπα μάχῃ ἐνὶ κωδιανείρῃ τὸ πρίν· ἀτὰρ μὲν νῦν γε πολὺ προβέβηκας ἀπάντων stb. Itt ugyanis a τὸ πρίν szavak, melyek új sor élén állanak, nyomatékosan korrigálják, megszorítják az οὐκ ὄπωπα állítást, s a perfectum természetére nézve semmi újat sem bizonyítanak. Οὐκ ἴδον aoristos voltaképpen egyetlen mult történést tagad; οὐκ ὄπωπα azt az állapotot, mely ebben az esetben sokszoros mult történésnek létrehozott eredménye. Mivel ὄπωπα ige alkalmazása ez esetben olyan természetű, hogy az állapot létrejöttét nem egyetlen egy mult történésnek, hanem sok mult történésnek tulajdonítja: ezért vagyunk hajlandók ezt a perfectumot ezúttal másféle természetűnek érezni mint pl. ὄλωλα vagy⁹¹⁾ εἴρηκα perfectumokat; pedig, *mint perfectumokban, semmi különbség nincs köztük*: mind egyformán állapotjelzők, csakhogy ὄλωλα és εἴρηκα a 3. helyen említett okból még kevésbé tüntetik fel az igazi alapértelmet, mint ἔοργεν vagy πέπονθα, vagy ὄπωπα, melyeknél az állapot a már *multban* is meglévőnek fogható fel.

Könnyű volna mármost a latinban is eldönteni a hasonló, állítólagos nem mult történésjelző, hanem «jelenben befejezett történésjelző» perfectumok természetét, ha a latin a perfectum természeté és alakulása egészen megegyeznék a görögével. De, mint már említettük, a latin perfectum az eredeti perfectum és

⁹¹⁾ DELBRÜCK, ki a perfectum alapértelmének szintén az állapotjelzést tartja, kísérletet tesz (Syntax II. 213.) arra, hogy a «befejezett történés» jelentését az állapotjelzésből dedukálja. «Das Perfectum enthält einen vom Subjekt durch eine Handlung desselben erreichten Zustand (csakhogy persze itt sem feszegeti, vajjon az erreichte Zustand az alany, vagy a tárgy állapota-é?). Insofern nun dieser Zustand einen *Abschluss* bezeichnet, nach dem nichts mehr geschieht, *kommt in das Perfektum der Gedanke eines Abschlusses* gegenüber der Vergangenheit, und so kommt man dazu, es zu gebrauchen, wenn ausgedrückt werden soll, dass eine Handlung in der Gegenwart abgeschlossen sei». Az egész deductiót *így* értéktelennek tartom. Fődolog, hogy az *illető igető*nek kell olyan értelműnek lenni, hogy a történésjelzés előterbe léphet benne. De itt nyilvánvaló módon minden az illető nyelvet beszélő nép felfogásától függ. A görög kiérezhette sok olyan igéből is a subjectiv állapot jelzését (pl. ὄπωπα = ἐωρακώς εἶμι), melyből mi nem érezzük ki. Ilyen igékre, s általában a görög perfectumra nézve tehát nem áll az okoskodás.

az eredeti aoristosalakok vegyülete. A latin perfectumok legnagyobb része, mint tudjuk, egyenesen elbeszélő mult jelentésű, a görög aoristos mult alakjainak megfelelő értelmű, s emezektől csak abban különbözik, hogy időjeltelen. Nem állapotjelzőnek, hanem mult történésjelzőnek kell tehát felfognunk a latinban több afféle perfectumfunctiót, melyekben a hagyományos nyelvtan ú. n. *perfectum logicum*-ot látott. Így 1. azt az alakhasználatot, melyet a grammatikusok mint a görög (ὄπω) ὄπωπα, ἔοργεν stb. fennebb idézett görög perfectumok latin párját emlegetnek, és a régiekbe *perfectum logicumnak*, az újabbak (DELBRÜCK, ki azonban egyáltalában nem tárgyalja a latin alakokat) «Perfectum der abgeschlossenen Handlung»-nak neveznek. Ide számítják nevezetesen az u. n. *perfectum consuetudinist* (l. Dräger, Hist. Synt. 253. l.)⁹²⁾ kivált tagadó mondatokban, állítóknak (a költőket kivéve) csak *multi, saepe, plerumque* s más efféle határozók mellett. 2. Afféle perfectumokat, melyek a hagyományos nyelvtan szerint nemcsak befejezett történést jelölnek, hanem «eine solche (Handlung), welche nicht bloss vollendet ist, sondern überhaupt aufgehört hat zu bestehen» (KÜHNER, Ausf. Gramm. II. 95.) pl. Ter. Heaut. 95. quid dixi? habere me (filium)? immo habui, Chremes; nunc habeam, necne, incertum est. Cic. Fam. XIV. 4. 5. *viximus, floruimus*. Verg. Aen. II. 325. *fuius* Troes, stb. Ezek közül az alakok közül az első fajtáknál csak a tagadó mondatokban lehetne hivatkozni a görög perfectum analogiájára, s ezen az alapon állapotjelzőknek is volnának magyarázhatók, ha a második nehézség nem volna, t. i. hogy a latin perfectumokból nem mindig érezhető ki az állapotjelző értelem. Így azonban ezek is magyarázhatók éppen úgy a perfectum (ὄπω ὄπωπα) mint az aoristosfunctió (ὄπω ἔδον) alapján, az állító formáknál pedig semmi okunk, hogy másoknak tartsuk őket, mint a görög aoristi praeteritum aequivalenseinek (de persze az u. n. aor. gnomicuséinak, l. 31. 85. pont és 114. jegyzet). A *viximus, floruimus*-féle kitételekre nézve pedig alig lehet kétség. Ne zavarjuk ezeket össze az ἔλωλα vagy ἐκπέτοται fennebb említett perfectumokkal. Ezekben igenis, jelezve van az «elveszettség» és «kiivottság» állapota, *viximus* és *floruimus* pedig mint állapotjelzők éppen az «éltség»

⁹²⁾ «Das sogen. Perfectum consuetudinis, aus der alten Zeit nicht nachgewiesen, ist kein gnomischer Aorist, sondern ein Perfectum *logicum*, am deutlichsten zu erkennen, wenn ein temporales Adverb dabei steht» — így pl. *nemo unquam* (a hol azonban DRÄGER nem veszi észre a tagadást, pedig ez a fontos, mert az összes állító példák nem egyebek perfectum historicumoknál, csak a tagadó példákra nézve lehet kétség). Hogy ez utóbbiakat nem szabad összetéveszteni az ú. n. görög aoristos gnomicusokkal, erről l. fenn a 31. pontban. Helyesen érti őket KÜHNER (Ausf. Gramm. II. 100. l.). L. a 85. pont V. kikezdését.

és «virágzottság» állapotát tagadnák. A latin alakok nem a görög perfectumoknak, hanem a görög mult aoristosnak felelnek meg, s egyáltalában nem állapotjelző alakok. A *florimus*-nak kb. megfelelő görög perfectum: τεδήλαμεν ezt jelentené = *virágzásban vagyunk*. Mi sem mutathatja jobban a latin perfectumalak aoristos-természetét, mint éppen ez a példa. Hibásan minősítették hát ezt az alakhasználatot u. n. perf. logicumnak (l. KÜHNER, i. m. 95. l.),⁹³⁾ s e szerint az állapotjelző és a történésjelző perfectumok mellett harmadik kategóriára az ú. n. perfectum logicumra nincs szükség. Csak az lehet a kérdés, vajjon a történésjelző funkciót a perfectum eredeti értelmének módosulásából, vagy az aoristosértelemből kell-e esetről esetre magyaráznunk. Mivel a jelen esetben mult vonatkozású történésjelzésről van szó, megmagyarázhatjuk a használatot a perfectumértelem módosulásából is. A magyarázat a következő. A történésjelző perfectum a latinban a beszélőtől akármekkora távolságra eső mult történést jelölhet. De bizonyos tagadó szerkezetekben (numquam *vidi*), továbbá a *vicimus*, *florimus*-féle kitételekben megeshetik, hogy a mult történés multságja közvetlenül a beszélést megelőző pillanatba esik, mert csak a beszélő nyilatkozatakor és éppen azáltal válik tudatossá. Ez a használat tehát a történésjelzés terén párja annak a használatnak, melyet az állapotjelzés terén fennebb 3. helyen említettünk (*ecce, advenit; dixi; respondi* stb.).

A latin perfectum leggyakoribb értelme pedig az éppen most említett, a görög aoristos multjának megfelelő, mult punctualis történésjelzés, melynek uralkodó voltát már fennebb (l. a 64. pontot) konstatáltuk. Mivel a latin perfectum alakilag is sokszor aoristosképzés, a punctualis értelem az aoristosszerű alapértelem mellett sem szorulna magyarázatra. Kérdés tárgya csak az lehet, hogyan jelenthet *multat* az alak, ámbár (eltérőleg a görög aoristosól) nincsen mult időjele. S erre a kérdésre csak úgy adhatunk választ, ha az alapértelmet mégsem az aoristosból, hanem a perfectumból magyarázzuk. Tudjuk, hogy minden indogermán nyelv, a sanskrit is, kivéve a klasszikus korbeli görögöt, a perfectum időjeltelen alakját elbeszélő mult értelemben is használja, még pedig nemcsak az egyszerű, hanem az összetett alakokat (köztük a szenvedőket) is. Ez az értelmi módo-

⁹³⁾ Ezekre a latin perfectumokra illik csupán az, a mit RIEMANN-GOELZER (*Syntaxe Comparée* 251. l.) a görög alakokra is állít, mikor pl. γέγραφε alakot, mely görögül annyi, mint γέγραψός ἐστι (írt állapotban van, *scriptum habet*) így értelmezi: *il a fini d'écrire*, v. ö. a 14. pontot. Ez utóbbi értelemben a görög az aoristos multját használja: ἔγραψε. Jellemző, hogy εἶμι igének a görögben nincs is perfectuma, melylyel a «*Fuimus* Troes» kitétel fordítható volna.

sulás csak azzal magyarázható (l. a 63. pontot), hogy a perfectum állapotjelző értelme idő folytán minden nyelvben — a magyarban is — elhomályosul. Legjobban megőrizte ránk nézve az állapotjelző értelmet a görög perfectum; kevésbé a szanskrit, a latin, még kevésbé a magyar. Mihelyt az állapotjelző értelem rovására a történésjelző értelem lép előtérbe, ez az értelem *más, mint mult, nem lehet*, mert a meglévő állapotot létrehozó történésnek okvetetlenül a multba kell tartoznia. Okvetetlenül mult a történet a latin perfectumhasználat azon eseteiben is, mikor a történet a grammatikai hagyomány a «jelenben befejezettnek» (perfectum logicumnak) érzi, s mint láttuk, ezek az esetek (az u. n. perf. consuetudinis és a *viximus* féle állapotkizáró alakok) szintén a módosult perfectumfunctió alapján magyarázandók.

Az alak hasonlatbeli önálló használatáról a viszonyított használattal kapcsolatban (85. pont) szólunk.

66. A mi a perfectumtőhöz tartozó időjellel is ellátott mult (ú. n. plusquamperfectum) és jövő (ú. n. futurum exactum) alakokat illeti, mint a 77—80. fejezetben részletesen kifejtjük, a perfectumtő rendes functiója bennük a történésviszonyítás, s annak alapján az előzményes történés értelme. Tehát most, mikor a latin perfectumalakok önálló használatát tárgyaljuk, azokat a mult és jövő alakokat kell megvizsgálunk, melyek előzményeseknek nem érthetők.

A latin ú. n. *plusquamperfectum* alakok nem viszonyított (tehát nem előzményes) használata *aránylag olyan ritkaság* a latin irodalomban, hogy ebből a tényből már magából fontos következtetés vonható a latin perfectumtő természetére nézve: az, a mit már úgyis tudunk, hogy a latin perfectumtő kifejezett functiója egészben véve inkább történés, mint állapotjelző. Nem-előzményesnek is felfogható használatban ugyanis az éppen már említett átnemható állapotjelzőknek is érthető perfectumok (l. 64. pont I. alatt) mult alakjain (*consederat, advenerat, reverterat, adoleverat* stb.) kívül még csak egynéhány plusquamperfectumot találunk az egész latin irodalomban. Pl. Cic. de sen. 18, 63. qui, legati quum essent, certo in loco *consederant*. Efféle igetövek plusquamperfectumait némely grammatikus, pl. RIEMANN-GOELZER (Syntaxe 267. l.) annyira állapotjelzőknek érzi, hogy bizonyos, annak idején ismertetett s a görögben elég gyakori összefüggésben (l. a 21. pont végét) az ilyen latin alakokból is a történés hirteien beálltanak jelentését látja.⁹⁴⁾ De ez

⁹⁴⁾ L. 267. l. Dans un récit, on met quelquefois le plqpf. pour indiquer que certaines actions ont été tellement *rapides*, qu'elles étaient en quelque sorte accomplies au moment où d'autres se produisaient. Ugyanigy a 270. lapon az ú. n. fut. exactumról is. Például idézi Propertiusból (II. 29. 1—7): Cum vagarer, . . . obvia . . . mihi turba *venerat* (= egy-

a magyarázat az alakoknak csak egy részére (az átnemható tövekre) illik, s azoknál is kétséges lehet, mert számos efféle feltűnő plqupft. alak tüzetesebb vizsgálat mellett előzményes történésjelzőnek bizonyul. Legszokásosabb mégis a plqupft. ilyen «máris állapotúvá vált történést» jelző értelme a latinban az u. n. *cum additivum*-mal kezdődő mondatokban, pl. Liv. II. 46. 3. *vix explicandi ordines spatium Etruscis fuit, cum pugna iam...* ad *gladios venerat*, vagy olyanokban, melyek ilyen *cum*-os mondatokká átalakíthatók, pl. Liv. II. 14. 6. *Proelio inito adeo concitato impetu se intulerant Etrusci, ut funderent Aricinos = vix pr. initum erat, cum E. se intulerant*. Mint a perfectumalakokról szólva láttuk (l. a 64. pont végét) *odi, meminī* és némileg *novi* perfectumokon kívül minden más, még igekötős perfectumtő is lehet nemcsak állapotjelző, hanem történésjelző is: azért még az átnemható plqupft.-oknál is esetről-esetre dönthető csak el a jelentés, hogy t. i. mult állapotot (önállóan) vagy előzményes mult történést (viszonyítottan) jelent-e az alak. Mennél inkább kiérezhető a történésjelzés, annál inkább viszonyítottnak értendő az alak még akkor is, ha máskülömben semmi sem akadályozza, hogy az állapotot az illető mult időpontban még megélőyöznek érezzük. Pl. Liv. II. 9. 1. *Jam Tarquinii ad Porsinnam perfuge-*

szerre csak ott volt = aderat). Jövőre pedig: Cic. ad. Att. IX. 7. 5. *De triumpho tibi assentior; quem quidem totum facile et libenter abiecero*. LANDGRAF is Cic. pro Sulla cz. beszédének 90. pontjához (Lucisne hanc usuram eripere vis...? Libenter reddiderit...) ezt a magyarázatot fűzi: «gerne wird er sofort sein Leben hingeben». Meg kell azonban ismételve jegyezni, hogy efféle hatás a plusquamperfectumban csak éppen az állapotjelzőnek érthető igék alakjaiból érezhető ki (R. G. összes példáiban is csak *verterat, redierant, pervaserat* s efféle mozgást jelentők fordulnak elő), s hogy vannak, a kik a futurumra nézve ezt az állapotjelző értelmet később előadandó okból teljesen kétségbevonják (l. a 67. pontot). Továbbá, hogy még a mult alakoknál is sokszor lehetséges, hogy nem az ígét megelőző, hanem az azt követő igék szempontjából magyarázható az alak. Ilyenkor jól teszszük, ha a perfecti praeteritumban a rendes, előzményjelző funkciót konstatáljuk. Pl. I. Sall. Cat. 5. *Catilina jellemezése után (a végén az impit. praeteritumával: vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat)* így folytatja elbeszélését az író: *Hunc post dominationem L. Sullae libido maxuma invaserat...* Ezt az *invaserat* alakot a *cupiebat* után hajlandók volnánk RIEMANN-GOELZER utasítása értelmében mult állapotjelzőnek érteni, s azért ezzel a jelentéssel ruházni fel: «egyszerre csak megszállotta». De nézetem szerint jobban cselekszünk, ha viszonyítottnak fogjuk fel, még pedig nem a megelőző igékhez, hanem a következőkhöz. A folytatás ugyanis a következő: *Agitabatur magis magisque... Incitabant praeterea...* Az *invaserat* ezeknek a cselekményeknek előzményét, okát adja, a mint hogy Sallustiusnak (és más íróknak is) rendes szokása, hogy az illető konkrét eset előzményeit előrebocsátva, a perfectum multjával jelzi. (L. pl. a 18. f. 2—3. pontjában is az első összeesküvésre vonatkozó *dederat, prohibitus erat* alakokat). Ilyen előzményes használatú a plusquamperfectum a legismertebb Phædrus-féle mese kezdetén is: *Ad rivum eundem lupus et agnus venerant; superior stabat lupus stb.*

rant. Ibi nunc orabant, nunc monebant . . . ebben az összefüggésben a Tarquiniusok kétségkívül megmenekült állapotban voltak akkor is, mikor *orabant* és *monebant*. De a plqupft.-mal kifejezett *történelesen* olyan nyomaték van, mely még nem engedi, hogy az alakot állapotjelzőnek, tehát önállóan magyarázzuk; helyesebben érthető történe-sjelzőnek, s e szerint természetesen előzményjelzőnek. Az állapotjelző (önálló) használat tehát még átnemható töveknél is legtöbb esetben kétséges.

A multság nyomatékosabb kifejezése az átnemható állapotjelző-töveken kívül olyan átható perfectumtöveknél válhatott szükségessé, melyekből az eredeti perfectumértelem elevebben ki volt érezhető, s ezek közül is kivált azoknál, melyek időjel-telen formájukban valamely éppen megtörtént történe-s létrehozta állapotot konstatáltak még az illető situatió-n belül. A római szónok így fejezte be a beszédét: *dixi* = ezzel elmondtam, a mit akartam, eddig van, készen vagyok. Mint tudjuk, *elmondtam* ez esetben annyi, mint *dictum habeo* «el van mondva». Az állapot-szerű értelem az ige *tárgyán* érezhető. Ez a *dixi* kétségkívül más értelmű, mint az elbeszélésben használt *dixi* = azt mondtam hogy . . . stb. Emez inkább mult alak, amaz inkább létrejött állapotot jelző. Emennek multja (*dixeram*) csak előzményes melléktörténe-s jelenthet, amazé önállóan *multban* való állapotkonstatálást (= dictum habebat). Hasonlóképpen a többi fenn elősorolt időjel-telen átható perfectumokat is (l. 64. pont II. *credidi* stb.), melyek egyébiránt úgyszólván kivétel nélkül *igekötősek* is, a beszélő annyira létrejött állapotot konstatáló formáknak érezhette, hogy arra az esetre, ha az illető szellemi folyamata, nem az őt környező situatióban, hanem más, nem actualis, mult situatióban történt, néha *multnak jelezte is az alakot*, mert ha nem jelzi *multnak*, vagy a nyelv szokás ellenére használta volna nem actualis helyzetre vonatkozólag, vagy azt kockáztatta volna, hogy az olvasó a perfectum-alakot nem *multban* konstatálónak, hanem elbeszélőnek érzi. Innen van, hogy az efféle értelmet elbíró átható igetöveknél mult jelzésű perfectuma minden író-nál meglehetősen közönséges. Ilyen azoknak a példáknak egy része, melyekről a hagyományos grammatika (l. pl. DRÁGER, Hist. Syntax, I. 259) azt tartja, hogy «a pqupft. a perfectum helyett áll» bennük.⁹⁵⁾ L. pl. Cicero, orator, 101. és 140. §. *dixe-*

⁹⁵⁾ DRÁGER (az i. h.) és BRIX (Plautus Capt. prol. 17. sorához) Plautusból is idéznek néhány ilyen helyet, melyen a pqupft. állítólag a perfectum helyett áll. De kevés kivétellel ezek is olyanok, mint a Sallustius-félék. Egy részük a *dixeram*, *contempsrat* módjára magyarázandó, más részük határozottan előzményes (ezekről később), és csak egynéhány alak marad, mely mind *vers végén* áll, s így a metrum kényszerűségéből magyarázandó.

ram; pro Mil. 27. qui non solum Etruscos (eos enim penitus *contempserat*) pellere conatus sit. Cæs. B. c. I. 5. 2. de salute sua cogitare coguntur, quod . . . timere *consuerant*. Sall. Cat. 53. 3. Sciebam sæpenumero parva manu cum magnis legionibus hostium contendisse; *cognoveram* (= annak a felismerésére jutottam, hogy) parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus, stb. Az efféle plusquamperfectumok tehát nem nagyon messze esnek az átnemható plusquamperfectumoktól, s önálló (nem előzményes) állapotjelző használatúaknak tekinthetők. De ezekre nézve még inkább áll az, a mit fennebb az átnemható alakokra mondtunk, hogy *nem mindig* tekinthetők állapotjelzőknek, hanem *ugyanazon alak* egyszer igen, máskor pedig nem.

Az állapotjelző funkciójú összes plqupft. alakok igazi rendeltetése elmúlt állapotok jelzése. E szerint igazi helyük leíró, helyzetfestő, *nem pedig eseményes elbeszélésben* van. Magának az elbeszélendő történetnek eseményeit a latin (a görög aoristosnak megfelelő) u. n. perfectum historicumokkal, vagy az u. n. præsens historicumokkal szokta elősorolni. Elbeszélő előadásban tehát az állapotjelző plqupft.-nak *csak olyankor lehet helye, ha az események vonala megszakad*, s az előadó az illető már előadott, vagy még aztán előadandó múlt eseményeket környező, azokat megvilágító, megmagyarázó helyzetet ismerteti. Ugyancsak ilyenkor használatos a legtöbb imperfecti præteritum alak is, úgy hogy ilyenkor a plqupft. az impft.-mal váltakozva fordul elő. A két alak funkciójában csak az a különbség, hogy a plusquamperfectum nemcsak állapotot, helyzetet fest, hanem nyomatékosan kiemeli azt a történést is, mely az illető múlt helyzetet létrehozta. *Credebat* = azt hitte, *crediderat* = arra a hitre, meggyőződésre jutott. A plusquamperfectum alakok rendszeren megelőzik az imperfectumokat; az esemény-sorban beálló hézagot, a helyzetfestés kezdetét a latin történeti stílusban legtöbbször ilyen plusquamperfectum alakok kezdik meg, s azzal az olvasóval, a ki a latin elbeszélő előadásnak ezzel a finomságával ismerős, rögtön érzetik, hogy ezzel az esemény-sort megszakító helyzetrajz kezdődik. Különösen feltűnő az ilyen plusquamperfectum, ha *iam* határozószóval áll, pl. Cæs. B. C. 62. 1. Cæsar . . . huc *iam reduxerat* rem, ut . . . stb.; sed tamen . . . *nuntiabatur . . . reperiebatur*; 52. 2. *Jamque* ad denarios L . . . *annona pervenerat*, et militum vires inopia *deminuerat*, atque incommoda in dies *augebantur*. Liv. II 50. 5. *Jamque* Fabii adeo *contempserant* hostem, ut . . . stb. De rendkívül sokszor áll *iam* nélkül is, sőt ez a rendes eset. Pl. Cæs. B. C. I. 34. 4—5. Quibus *mondatis acceptis* Massilienses portas Cæsari *clausurant* . . . ad se *vocaverant . . . convexerant . . . muros, portas reficiebant*; 72, 1—4. Cæsar in eam *spem venerat* . . . etc. . . . *movebatur . . . pro-*

bebatur stb. Megesik az is, hogy ilyen helyzetrajzban imperfectum alak elő sem fordul, hanem csupa plusquamperfectum, mert a történetek minden igében erősen ki voltak emelendők. Ilyenkor sok olvasó előzményeseknek érezheti az alakokat, még akkor is, ha az állapot beleérthető az alakba. Pl. Cæs. B. C. 57. 1—2. . . . *electos . . . centuriones Cæsar ei classi adtribuerat . . . Hi manus ferreas atque harpagones paraverant* (beszerezve kéznél tartottak), *magnoque numero pilorum . . . se instruxerant*. (Kezdődik az elbeszélés:) *Ita naves . . . educunt*, stb.

Ugyanilyen értelmű és szerepű a plusquamperfectum akkor is, ha nem az imperfectumok előtt, hanem *azok után* fordul elő ilyen, az eseménysort megszakító, helyzetfestő előadásban, a mi minden írónál, de kivált Cæsarnál és Sallustiusnál nagyon közönséges jelenség. Így magyarázandó kivált e két írónál sok olyan plusquamperfectum alak, melyekről a hagyományos grammatika, mivel nem tudja őket magyarázni, azt állítja, hogy «*perfectum helyett állanak*» (L. DRÄGER, *Histor. Syntax*, I. 259., SCHMALZ, *Lat. Gramm.* 336. l.). Konstatalom, hogy olyan plqupft.-ot, mely «*perfectum helyett*» állana, én sem Cæsarban, sem Sallustiusban nem találtam. Az alakok egy része, mint látni fogjuk, előzményesnek (viszonyítottnak) értendő, más része önállónak, de valamennyivel közös, hogy helyzetrajzban fordulnak elő, és éppen azért perf. historicummal sehogyan sem helyettesíthetők. L. pl. Cicero, *Tusc. disp.* V. 20. 58, a Dionysius tyrannust *jellemező* (nem eseménysort elbeszélő!) részletben: *Credebatur nemini, quibusdam convenis . . . corporis custodiam committebat*. *Ita propter iniustam dominatus cupiditatem in carcerem quodam modo se incluserat* (= bezárva tartotta). Az író nem használhatja itt az az imperfectumot, *includebat*, mert ez csak de conatu vagy iterative volna érthető (erről később részletesen szölkünk), de nem használhatja a perf. alakot sem: *inclusit*, mert ez annyit jelentene, hogy: vége a helyzetfestésnek, az *inclusit* alakkal már most felveszi az elbeszélés fonalát, holott ő csak aztán akar egyes anekdotákat elbeszélni D.-ről, most pedig csak jellemzésére akarja előadni, hogy «*folyvást bezárva tartotta magát*». Ilyen példa tömérdek van a latin elbeszélő irodalomban. L. pl. Liv. II. 60, 1. hol az események felsorolása közben a consulok jellemzésére tér át az író: *et natura Quinctius erat melior, et savitia collegæ, quo is magis gauderat ingenio suo. effecerat*. Cæsar, B. C. I. 4. Pompeius pártállásának ismertetésében: *Ipse Pompeius, quod neminem dignitate secum exæquari volebat, totum se ab (Cæsaris) amicitia averterat, et cum communibus inimicis in gratiam redierat*. Sall. *Cat.* 37. 7. *Namque illi, quos Catilina dimiserat, inconsulte . . . cuncta simul agebant ; plus timoris quam periculi effecerant*. Nem *effecerunt*, mert még beletartozik az ese-

ményeket motiváló helyzetrajzba. Cat. 54, 2., a Cæsar és Cato jelleme közt való ellentét festésekor: Cæsar beneficiis . . . magnus *habebatur*; huic severitas dignitatem *addiderat* (úgy állandóan megvolt benne a dignitas). Postremo C. in animum *induxerat* laborare . . .; bellum novum *exoptabat*, stb. Nem: *induxit*, mert akkor azt hihetnők, hogy az elbeszélés folytatódik, s Cæsarnak valami válságos tetteről van szó, holott pedig csak a motiváló jellemzés egyik elemével van dolgunk (= fejébe vette, és a szerint járt azontúl mindig el). — Mennél inkább szembezőkő az ilyen részlet állapotjelző természete. annál könnyebben megérthető a plusquamperfectumok functiója. De minden latin írónál, s kivált Cæsarnál és Sallustiusnál nemcsak személyek jellemzésében, a főeseményeket környező, azokat motiváló helyzetek festésében fordulnak elő az imperfectum és perfectum alakok, hanem valamely különösen érdekes helyzetnek részletesebb rajzában is, melynél az író — az eseménysor előadásának megszakításával — megállapodik. Így pl. Liviusnál, II. 5. 6. Ministerium pœnæ capiendæ patri de liberis consulatus *imposuit*, et . . . *dedit* (eddig az elbeszélés; most következik a főjelenet részletező leírása). *Stabant* (= *ott* állottak) deligati ad polum nobilissimi invenes; sed a ceteris . . . consules liberi omnium in se *averterant* (magukra fordítva tartották) oculos, *miserabatque* . . . stb. (Innen kezdve az eseménysor elbeszélése ismét folytatódik.) Consules in sedem *processere* suam, stb. Különösen Cæsar szereti az ilyen imperfectumos és plusquamperfectumos helyzetrajzokat, I. pl. B. C. I. 59. vagabantur . . . populabantur, vitabant, fugiebant, postremo . . . noctu *constituerant* (= arra az elhatározásra jutottak, hogy) pabulari. — Az az állítás tehát, hogy a latin ilyenkor «perfectum helyett» mond plusquamperfectumot, a latin nyelv szempontjából nem igaz. A magyar nyelvben persze nincs külön alak, kivált az activumban, a helyzetfestésnek a főesemények jelzésétől való megkülönböztetésére: magyar olvasón tehát szintén gyakran megeshetik, hogy az efféle plusquamperfectumokat feleslegeseknek, illetőleg «perfectum (historicum) értelműeknek» érzi. A latin nyelv szempontjából azonban a plqpf. alakoknak a perf. helyett való használata legfeljebb a késői, bomladozó nyelvben, pl. Senecánál vagy Augustinusnál⁹⁶) konstatálható; de még ezeknél az íróknál is bővebb vizsgálatra szorul.

⁹⁶) Szent Ágostonnál a plusquamperfectum efféle használatát egy igen alapos és megbízható (még kiadatlan) tanárvizsgálati dolgozat alapján említtem. (Szerzője: KLEMM ANTAL benzés tanárjelölt.) A későbbi nyelvhasználatban az lehet a zavar oka, hogy az egyszerű plusquamperfectum alakok a népnyelvből mindinkább kipusztultak. (Tudjuk, hogy a legtöbb

Ilyen helyzetfestő funkciójú az állapotjelzőnek érthető latin plusquamperfectum *olyankor is mindig*, ha egy-egy fő- vagy mellékmondaton belül, *magában* fordul elő, a főeseményeknek (perf. historicummal való) elősorolása közben. Czélszerű lesz itt megvizsgálni azokat a logikai és syntaktikai viszonyokat, melyekben az ilyen alakok egyáltalában előfordulhatnak, már csak azért is, hogy ne zavarjuk össze (mint a hagyományos grammatika szokta) a logikai és syntaktikai kategóriákat egymással, és a syntaktikai függést az actióviszonyítással, melyről a plusquamperfectum állapotjelző használatában nem lehet szó. *Logikailag* az indicativusos állapotjelzés alkalmával rendesen *okviszony* szerepel. A plusquamperfectum arra a tényleges helyzetre hivatkozik, melylyel az előadó magyaráz, megvilágít valamely szóbanlévő eseményt. A *syntaktikai* viszony azonban többféle lehet. Állhat a plqupft. minden syntaktikai szerkezetben, mely a logikai okviszony kifejezésére egyáltalában alkalmas, vagy a mely valamely eseményhez fűződő, azt megmagyarázó, megvilágító helyzetet a főeseményhez hozzáfűzhet. Így: főmondatokban, továbbá relative fűzött okhatározó és jelzői mondatokban, s általában a relativ mondatoknak mindazon, az okviszonnnyal megférő fajtájában, melyeket a hagyományos grammatika nem syntaktikai, hanem logikai (v. jelentéstani) szempontból választott nevekkel jelöl: ú. n. helyhatározó mondatokban (*ubi* stb. után), továbbá időhatározókban (*ut, uti, ubi, postquam, antequam* után) és módhatározókban vagy hasonlítóokban (*ut, uti, sicuti, quantum* stb. után). Állhat továbbá megengedő mondatokban is *quamquam* és *etsi* után: ilyenkor a logikai viszony az okszerűtlenség viszonya; a plusquamperfectum azt a helyzetet fejezi ki, mely az *ellenkező* eseményre adhatott volna okot, s a melynek ellenére is megtörtént az illető esemény. Példák: I. *Főmondatokban* α) magyarázó kötőszóval. Liv. II. 22. 1. *Nam* Volsci . . . *comparaverant* auxilia. Sall. Cat. 42. 2. *Namque* illi. quos C. dimiserat, . . . plus timoris quam periculi *effecerant*: Cæs. B. C. I. 7. 7. *hanc enim* (legionem) tumultus *evocaverat*, reliquæ nondum *venerant*. Cic. Tusc. disp. V. 32. Nunc quidem, inquit, a sole! *Offecerat videlicet* apricanti. Liv. II. 18. 11. id enim *postulatum erat*. Sokszor ezek a kötőszós mondatok is parenthetikusak; de előfordul az alak ilyen parenthetikus mondatokban β) kötőszó nélkül is, rendesen *adeo*-val bevezetve, pl. Liv. II. 46. 2. non alio ante bello infestior Romanus — *adeo* hinc contumeliis

román nyelvben semmi nyomuk, az olaszban pl. csak *fuera* maga maradt meg, l. VISINE Die realen Tempora der Vergangenheit stb. Heilbronn 1888, I. 218. 1.) Így történhetett, hogy az irodalmi nyelv összetévesztette a perfectummal a már nem eleven plusquamperfectum alakokat.

hostes, hinc consules morā *exacerbaverant* — proelium iniit. II. 52. 8. magis tamen Menenianum — *adeo mutaverant* animum — profuit iudicium. γ) Legalább a helyesírásban (kettősponttal) jelezve: Liv. II. 58. 6. Nec ulla vi domari poterant (milites): tantum certamen animis *imbiberant*. II. *Mellékmondatokban*. α) Okhatározókban. Liv. II. 18. 9: Sabinis etiam creatus Romæ dictator, eo magis, *quod* propter se creatum *crediderant* (= arra a hitre jutottak) metum incussit. Cæs. B. C. I. 45. 6. hoc pugnabatur loco, iniquo, *quod* sub ipsis radicibus montis *constiterant*. β) a valószínű jelzői mondatokban; az értelem néha itt is közel jár az okhatározáshoz, de ha lappang is az okviszony, az előadó mindenesetre valamely esemény magyarázata, megvilágítása czéljából hivatkozik a plqupft. alakokkal jelölt helyzetre. Pl. Cæs. B. C. I. 16. 1. Cæsar conquirit milites, qui ab eo *discesserant*. iubet (= ii enim discesserant); 23, 4. HS LX., *quod advexerat* Domitius (= ea enim advexerat) atque in publico *deposuerat*, (ei) reddit. 54. 1. imperat militibus Cæsar, ut naves faciant, cuius generis (= nam eius generis) eum usus Britanniae *docuerat*. Az efféle mondatokban rendszeren az olvasótól függ, állapotjelzőnek, vagy történésjelzőnek, s ez esetben előzményesnek, értse-e a plqupftot. Élénkebben kiérezhető az állapotjelzés a passiv alakokból, pl. Cic. de fin. II. 30. 97 (Epaminondas) evelli jussit eam, *qua erat transfixus*, hastam. Cæs. B. C. I. 58. 3. gubernatoribus utebantur, qui repente ex onerariis navibus *erant producti*, stb. De a *fuerat*-os passiv alakok Liviusnál történésjelzők (l. a 88. jegyzetet), tehát inkább előzményes értelműek. Jellemző körülírással példa Liv. II. 33. 6. quos (exercitus) intus *clausos habebat*, erősen állapotjelző forma, a román nyelvek későbbi összetett alakjának csírája. γ) Más relativ formájú mondatokban, pl. Cæs. B. G. I. 86. 2. universi ex vallo, *ubi constiterant*, significare cœperunt ut . . . stb.; Cic. ad Art. V. 10, 1. *Ut Athenas veneram*, expectabam stb. Sall. Jug. 11. 2. *Postquam . . . iusta magnifice fecerant*, reguli in unum convenerunt. Liv. XLIV. 25, 9. *ubi* ad pecuniæ mentionem ventum *erat*, ibi hæsitabat; Cæs. B. G. I. 41. 5. Prima et secunda acies in armis, *ut* ab initio *constituta erat*, permanebat; 81. 4. Sed *quantum* opere processerant et castra protulerant, tanto aberant longius ab aqua. δ) Megengedő mondatokban, annak kifejezésére, hogy az ellenkező történésre okot adó helyzet ellenére is megtörtént valami: Cæs. B. C. I. 46. 3. Equitatus noster, *etsi* inferioribus locis *constiterat* (foglalt állást), tamen summa in iugum virtute conitur. Ugyanez a logikai viszony jelzői mondatban is lehetséges, pl. Cic. de rep. I. 3. 5. Themistocles pulsus in barbariæ sinus confugit, *quam afflaxerat*. Itt azonban a plusquamperfectum inkább történésjelzőnek, s e szerint előzményesnek fogható

fel. Általában majdnem az összes felhozott activ példákban a hallgatótól vagy olvasótól függ, hogyan érti az alakot. De ez a szabály mindig érvényes: ha állapotjelzőnek érti, nincs viszonyítás; ha a történésjelzést érzi ki erősebben, előzményes, tehát viszonyított a használat.

Összefoglalásul tehát azt mondhatjuk, hogy a perfectumtő mult alakja akkor önálló használatú, ha multban való állapotot, helyzetet jelent. Jelenthet pedig — úgy, mint az időtelen alaknál — állapotot, kivált némely mozgást, állapotváltozást jelentő átnemható perfectumtő, továbbá nébány, kivált szellemi tevékenységet és mozgást jelentő, rendszeren igekötős átható perfectumtő. Különösen az utóbbiak, de az előbbieket is, annál kevesebbé foghatók fel önállóaknak, mennél inkább kiérezhető belőlük a történésjelzés és ezzel az előzményesség. Előfordul az alak nem a válságjelző mult események felsorolásában, hanem helyzetrajzban, s elbeszélésben csak olyankor, ha megszakad az események fonala. Azért gyakran az imperfectum præteritumával váltakozik. Mondattanilag előfordulhat főmondatokban is, mellékmondatokban is, olyanokban, a melyeknek formája megengedi a tényleges állapotokra, helyzetekre való hivatkozást.

67. A latin perfectumtő *jövő időjelzésű* (ú. n. futurum exactum) alakjaira nézve a legelső és legfontosabb tudnivaló tény, hogy rendszeren fő-, de néha mellékmondatban (l. 128. jegyz.) is *sokkal gyakrabban fordulnak elő*, mint a plusquamperfectumok, olyan használatban, mely viszonyítottnak, tehát előzményesnek fel nem fogható. Ilyen alakok pl. PLAUTUS Trinummusából a következők: 61. Namque enim tu, credo, me imprudentem obrepseris; 279. Feceris par tuis ceteris factis, patrem tuom si percoles (különösen érdekes példa!) vö. 465. Si sic non licebit, luscus dixerō; 379. Patiundumst; . . . eo pacto addideris nostræ lepidam famam familiæ; 607. Si hoc non credis, ego credidero. stb. stb. Maga az alak a használatnak ezt az aránylagos gyakoriságát meg nem magyarázza, mert a futurum exactum és a plusquamperfectum alakokban (a BRUGMANN-féle elmélet szerint, vö. a 87. jegyzettel) egyaránt megvan a perfectumtőn kívül még egy -is- aoristosjel (amav-er-at, amav-er-it). Mivel azonban az alak gyakoribb és általánosabb használata kétségbe nem vonható, nem marad egyéb hátra, mint hogy a futurum alakokra nézve az önálló használatban az eredeti aoristos értelemnek nagyobb teret kell engednünk, mint a mult alakokra nézve (l. a 65. pont végét) tettük. De hogy túlságba ne menjünk, tartsuk szemünk előtt a következő tudnivalókat. 1. Mindazon jövőnek jelzett perfectumtőveket, melyek, mint mellék-történesek, viszonyítottaknak (előzményeseknek) érthetők, rekeszszük ki a többi közül, s ezeknek funkcióját a perfectum tör-

ténésjelző funkciójával magyarázzuk. Tehát pl. a Trinummus ezen sorában: 387 firmum omne erit quod tu egeris, vagy 463. oculum eefodiam tibi, si verbum addideris, a perf. futurumokat viszonyított (előzményes) használatúaknak kell felfognunk. Erről részletesen később szólnunk. 2. Az önálló használatú perfecti futurumok közül is mindazokat, a melyek a plusquam-perfectumnál elbadott módon magyarázhatók, szintén a latin perfectum eredeti állapotjelző funkciója alapján kell magyaráznunk, úgy, hogy az alakhasználat lélektana ez esetekben olyanféle, mint a görögé (l. 22. pont A)) azzal a különbséggel, hogy az állapotjelző értelem nem kivétel nélkül való, mint a görögben. Pl. Cicero ad Att. IX. 15. Quum tu hæc leges, ego illum fortasse convenero («összejötem lesz» = együtt leszek vele). Ezt követeli a következetesség is, mert a *credidero, percepero, dixerero* stb. futurum alakokat oktalanság volna elválasztani a *credidi, credideram, percepi, perceperam, dixi, dixeram* alakoktól. Az állapotjelzés azonban az átható futurum alakoknál is, valamint a perfectumoknál inkább a tárgy, mint az alany állapotának értendő, mert az állapotjelzésnek *habeo, curo, reddo, facio* stb. igével és perf. participiummal való körülírásait PLAUTUS a futurumra nézve tizszer olyan gyakran alkalmazza, mint a *multa* nézve. (L. fenn a 64. pont végén, és BRIXNÉL a Captivi 345. sorához való jegyzetet.) 3. A fennmaradó, kétségkívül igen számos alakot aztán az aoristos-aeoristem alapján kell magyaráznunk, olyatér: módon, hogy igazi aoristosképzésű alakok (*vix-ero, gess-ero, haes ero* stb.) funkcióját az eredeti perfectumképzésű (*didic-ero, cecid-ero* stb.) és más képzésű (*amav-ero, monu-ero*) összes perfectumtövek is átvették. E szerint a fennebb közölt PLAUTUS-féle példákban az *obrepseris, feceris, addideris* perfectumokat és Cicero kedvelt *videro*-ját (Phil. II. 118.) a punctualis actio jövő idejű alakjainak kell értenünk, s az imperfectumtő futuraival szemben (*obrepes, facies, addes, videbis*) bennük ezt az értelmi különbséget megállapítanunk. Ez a különbség az igekötős *imperfecti* futurumokkal szemben persze gyakran alig érezhető. Más auctorokból (Ciceróból is) l. példákat DRÄGERNÉL (Hist. Syntax I. 284. és kk.). Azonban sok esetben nem merném még igekötőtlen igetőnél sem egészen határozottan eldönteni, vajjon pusztán punctualis jövővel van-e dolgunk, vagy a befejezett történés (állapotjelző-féle) jövőjével. Így pl. Livius ezen mondataiban (III. 9. 12.) non ius vestrum, sed invidiam *minueritis*, vagy (XXVI. 43. 3.) oppugnabit is enim vere moenia unius urbis, sed in una urbe universam *ceperitis* Hispaniam nyomósabb és tetszetősebb értelmet kapunk, ha az actiótövet nem aoristikusnak, hanem állapotjelzőnek értjük (= *kisebbitették «lesz», elfoglalták «lesz»,* vagy éppenséggel a RIEMANN GOELZER-féle fennebb (l. a 90. jegy-

zetet) ismertetett felfogás szerint így: «*ezzel* (együttal) kisebb lesz, *ezzel* tiétek lesz», s az efféle futurumokra még jobban illik az, a mit DRÄGER (I. 259.) és Madwig (308. lap) bizonyos plusquamperfectumokról mond, hogy «*durch solche Perfecta wird der Erfolg* (Madwig: das Resultat) einer Handlung . . . betont.» Így aztán a BRUGMANN-féle aoristos-alakelméletnek voltaképpen elég ritkán, úgyszólván csak surrogatumként vehetjük a syntaxisban hasznát: ha *semmiképpen sem tudjuk máshogyan* magyarázni a perfectum futurumának önálló használatát, akkor ám legyen punctuális jövő, — ámbár a görög alak analogiája éppenséggel nem bátorít erre a magyarázatra, mert tudvalevőleg (l. a 40. pontot) a görög futurumok (jóllehet alakilag szintén aoristosok) nem jelölik meg határozottan az actiót; másrészt pedig a functió megállapításánál nemcsak az activum alakokat kell tekintetbe venni, hanem a kétségtelenül perfectum alakú passiv alakokat is (pl. *actum erit de nobis*; Cic. Sest. 52. *Numquam denique erit tam oppressus senatus*; Cat. I. 31. *periculum residebit et erit inclusum penitus in . . . visceribus rei p. stb.*). — Az alak viszonyított használatáról később szólnunk.

68. Az ú. n. *conjunctivus* alakok (*amaverim* és *amavissem*) önálló használatának megértésére először is természetesen az alakok «*conjunctivus*» volta veendő tekintetbe; s hogy az alakok használata mai napig sincs kielégítően megmagyarázva, annak oka éppen a latin «*conjunctivus*» magyarázatának nehezégeiben keresendő. A «*conjunctivus*» terminussal jelölt latin módban ismét a *synkretismus* egyik példájával találkozunk. Magában foglalja ugyanis az eredeti, igazi *conjunctivus* alakokon kívül az eredeti *optativus* alakokat is, úgy, hogy tudományosan beszélni sem lehet róla félreértés nélkül, ha *conjunctivus*nak nevezzük. Éppen azért czélszerű lesz a régi grammatikusoknál is előforduló terminussal, melyet GOSZRAU (*Lat. Sprachlehre*,² 396. §.) felelevenített és DELBRÜCK (*Syntax*, II. 375.) az összes módalakokra alkalmazott, *subjunctivus*nak nevezni ezt az alakilag és functiók tekintetében is *optativusszal* elegyült latin *conjunctivust*. Az én tárgyam csak az alakok idő- és actióbeli jelentésének vizsgálata lesz, s nevezetesen ezúttal annak kutatása, előfordulnak-e a perfectum alakjai önálló használatban, tehát a nélkül, hogy a perfectum előzményességet jelentene bennük. Azonban mindaddig, míg a *modalis functió* problémája véglegesen megfejtve nem lesz, az én fejtegetéseim eredményei sem tekinthetők véglegeseknek. Az eddigi kutatások szétágazó eredményeinek összegeyzetetésére nem vállalkozhattam, s arra sem határozhattam el magamat, hogy egy valamelyik kúató osztályozását fogadjam el. Megelégszem tehát a magyarázatban annyival, a mennyi mind a *conjunctivus*,

mind az optativus functió alapján elég biztossággal következtethető, s a mennyit (mert ez reám nézve a fődolog, nem pedig az alakok *használata* szembetűnően igazol.

Akárhogyan osztályozzuk is a subjunctivus mód functióját, kétségtelenül úgy áll a dolog, hogy az alakok egyszer akaratot, szándékot, kívánságot jelentenek, másszor pedig mentek efféle értelemről. Mint a görög conjunctivus functiójának vizsgálatakor (l. a 39. pontot) is tapasztaltuk, ez a modalis különbség főfontosságú arra nézve, aki az alakok időbeli vonatkozását vagy actióbeli jelentését kutatja. A görög conjunctivus éppen azért nem lehet sohasem mult vonatkozású, mert (a szintén jövőre vonatkozó prospectivus functiót ezúttal nem is számítva) mindig megvan benne a volitivus-iussivus értelem, még pedig függőmondatokban nem a beszélő, hanem a szóbanlévő személy szempontjából.⁹⁷⁾ A latinban úgy áll a dolog, hogy a subjunctivus a görög optativus functióját is teljesíti, tehát, a mennyiben volitivus functiójú, ezt a functiót nemcsak a szóbanlévő személynek, hanem a beszélő személynek szempontjából is viselheti, továbbá lehet egyáltalában ment mindenféle volitivus-iussivus functiótól.

69. A subjunctivus *achronistikus formájú perfectum alakja* (*amaverim, amatus sim*) önállóan (azaz előzményesség jelentése nélkül csupán a beszélő álláspontjából közvetlenül használva) állhat főmondatokban is, függőkben is.

Főmondatokban ez a subjunctivus alak mindig önálló, s mindig csupán a beszélő személynek (soha a szóbanlévő személynek) szempontjából való modalitásokat jelenthet. Előfordul pedig ennél az igealaknál *optativus-volitivus* és *potentialis* functióval.

Ha *optativus volitivus* természetű az alak modalitása, idői vonatkozásának tisztázása céljából a következőket kell meg-

⁹⁷⁾ Erről rendszeren elfeledkeznek a conjunctivus definitiójában. Lásd pl. DELBRÜCKNÉL is, Syntax, II. 374. «Konj. u. Opt. enthalten eine Stimmung des Redenden... Der Konj. bezeichnet den Willen des Redenden... der Opt. bezeichnet den Wunsch des Redenden». Pedig, mint már tudjuk, arra is van eset a latinban, hogy a kétféle modalitás kifejezése egy és ugyanazon alakban volna szükséges. Ha a *szereplő* személy modalis felfogása ilyenkor nincs kifejezve, pongyola és félreérthető a kitétel. L. pl. CÆS. B. G. III. 14. Non satis constabat, quid *agerent* (or. recta: quid agamus? or. obl.: quid eis agendum esset). Nem érthető félre ez a kitétel: (Cic. Mil. 2.) ... potestatem habetis, ut statuatis, utrum nos semper miser *lugeamus* (or. recta is: *lugeamusne*?) an aliquando ... *recreemur* (or. recta is: an *recreemur*). De a subjunctivusnak itt is dupla functiója van. A szereplő személy modalis felfogása így volna kifejezendő: utrum nobis ... *lugendum esse* ... putetis, v. utrum nos lugere *velitis*, stb. V. ö. a rákövetkezés imperfectummal való kifejezésének tárgyalását is.

fontolnunk. I. Kivánság és akaratnyilvánítás rendszerint a jövőre szokott vonatkozni. De vonatkozhatnak olyan *állapotra* is, melyet a múltban s (a jelen időpontot át) a jövőben is kívánatosnak tartunk. Csupán csak a jelen időpontra azonban nem vonatkozhatnak sem a kivánság, sem az akarat; hiszen, mint tudjuk, nyelviileg rögzíteni (fixirozni) sem lehet a jelen időpontot.⁹⁸⁾ A perfectum esetében tehát így áll a dolog: mivel a perfectumtő önálló értelemben kétféle jelentésű lehet (gyakrabban aoristikus történést, de néha állapotot fejez ki) a subjunctivus alaknak is kétféle értelme lehet. A kivánság, ha *punctualis* történést jelent a perfectumtő, a jövő időre, ha meglévő állapotot jelent a perfectumtő: állandó, a jelenben is meglévő, s a jövő felé maradási állapotra vonatkozik. II. Elmult és pedig *csupán elmult* (nem egyúttal jelen és jövő) történése általában két esetben vonatkozhatnak kivánság vagy akarat. Először, ha a beszélő olyan múlt történést jelez kívánatosnak, melyről tudja, hogy nem történt meg, hogy a történést, mint mondani szokás, *irreális*. Másodsor, ha olyan múlt történést jelez kívánatosnak, melyről nem tudja, megtörtént-e vagy sem, vagy legalább nem nyilatkozik arra nézve, meg nem történt ténynek, *irreálisnak* fogja-e fel a történést, vagy megtörténtnek, reálisnak. Az előbbi esetben voltaképpen sajnálkozik valamin, hogy nem történt meg, holott jó lett volna, ha megtörténik, az utóbbiban kívánja, sőt remélheti is hogy meg is történt. A latin nyelv ennek a kétféle felfogásnak megfelelőleg külön alakokat használhat; ugyanis külön alakokat teremtett az *irreális modalitások* kifejezésére. Ezek az alakok az ú. n. conjunctivi imperfectum és plusquamperfectum. A perfectumnak most szóban lévő, időjeltelen alakja tehát ilyen irreális értelmet nem fejez ki, és, ha a valóságban

⁹⁸⁾ Ne téveszszzen meg bennünket, hogy még a nyelvtudomány nagymesterei is «jelen» vonatkozásúnak veszik azt, a mi, ha már idői vonatkozását is kutatjuk, voltaképpen csak jövő lehet. L. pl. SCHMALZ, L. G. 330. «Für die Zeitstufe der *Gegenwart* Præs. u. Perf., für die der *Vergangenheit* das Impf.» BRUGMANN K. Vgl. Gr. 586. 1. «Der Opt. ging seit uridg. Zeit auf *Gegenwärtiges*, *Zukünftiges* u. *Vergangenes* (?)». Erre a hibára alaktani okokon kívül a használat traditiós félremagyarázása (a jelen Zeitstufe ú. n. «kiterjesztése» 1. 3. pont és 4. jegyz.) vezetett, de helytelenül értett adverbiumok is, pl. efféle kitételekben: *Dixerit nunc quispiam* = azt mondhatná *most* valaki. Pedig csak nyilvánvaló dolog, hogy az alak a «most» határozó ellenére is mégis csak a jövőre vonatkozik. Az időhatározó szók igazi functiója általában sürgős vizsgálatra szorul minden nyelvben. Gondolom, az sülné ki ebből, hogy a «most» sohasem jelentheti a jelen időpontot, de általában nem is annyira időhatározó, mint inkább (a «majd»-dal együtt) a beszélő modális felfogásának, lelki hangulatának kifejezésére való. (A «majd» a magyarban többnyire biztatóst, fenyegetést fejez ki. A görög *vū*-nak és a német népnyelvi *jetzt*-nek következtető [= így, so] értelme általánosan ismeretes, stb.)

irreális történésekre vonatkozik is, csupán olyanra vonatkozhatik, melyet nem akart a beszélő irreálisnak jelezni. Azonban természetes, hogy erre a *multra* vonatkozó használatra igen kevés alkalom van a közéletben, éppen azért, mert a múlt megmásíthatatlan, s a *multra* vonatkozó kívánságra, vagy éppen akaratnyilvánításra rendszeren ilyen sajnálatos megmásíthatatlan tények szoktak alkalmat adni. Innen van, hogy egyetlen egy példát sem találunk sem a KÜHNER-féle nagy nyelvtanban, sem DRÄGER syntaxisában olyat, a mely perfectum alakú volna, és *multra* vonatkoznék. Pl. KÜHNER helyesen kifejti a szabályt (Ausführl. Gramm. 47. §. I. 137. l.) «Der Wunsch ist *unentschieden*, d. h. er wird ausgesagt ohne alle Rücksicht darauf, ob derselbe erfüllbar sei oder nicht; alsdann wird er im Lat. durch den Konjunktiv des Præsens ausgedrückt, wenn er auf die Gegenwart (!) oder Zukunft bezogen wird, oder durch den Konjunktiv des Perfekts, wenn er auf die Vergangenheit bezogen wird»; példát azonban az utóbbi esetre egyet sem tud idézni; csak egy magacsinálta példával illusztrálja a szabályt: «*salvus redeas*, kámest du doch gesund zurüek, *salvus redieris* = wärest du doch gesund zurückgekehrt» (l. I. 138. l.), s azt sem veszi észre, hogy még ebben a csinált példában sem múlt történésekre vonatkozik a kívánság, hanem most is meglévő és a jövőben is maradandó állapotra, mint a német fordítás is mutatja: «*wärest du zurückgekehrt*». Még bosszantóbb véletlen, hogy az az egyetlen *utinamos* szenvedő példa, a melyet KÜHNER mégis idéz (Drägernél egy példa sines): Ter. Andr. 463, *utinam* aut *hic surdus* aut *hæc muta facta sit* nyilvánvaló módon irreális állapotra vonatkozik, és mégsem imperf. vagy plusquamperf., hanem perfectum alakú, e h. *fieret*, vagy még inkább *facta esset*. Az egyetlen KÜHNER-féle példa tehát először nem történése-, hanem állapotjelző, aztán nincs irreális móddal jelezve, holott *valóság-gal* irreális állapotra vonatkozó kívánságot tartalmaz. Magam is több napot fordítottam olyan példák keresésére, melyekben *multra* vonatkozó kívánság vagy akaratjelzés a perfectum időjeltelen alakjával volna kifejezve; de nem találtam többet, mint a FORCELLINIBEN idézett kettőt, melyek közül az egyik (Plaut. Pœn. 3. 6. 4. *quicum litigas, abscessit. Ag. Utinam hinc abierit malam cruce*) szintén irreális történésekre vonatkozik, csak a másik (Cic. Rep. 8. *apud Non. 469, 15. Merc. Cui quidem utinam vere . . . ante auguraverim*) felel meg a KÜHNER-féle szabálynak. Tehát az optativus-volitivus funkciójú latin subjunctivi perfectum *multra* vonatkozó használata úgyszólván szót sem érdemel, mert majdnem az összes példákban vagy jövő történésekre vonatkozik, vagy (nagyritkán) meglévő állapotra, melyekbe a múlt, a jelen, és nevezetesen a jövő is beleértendő. — Így

az activumban az archaistikus ú. n. syncopált alakok PLAUTUS-nál és máshol mint optativusok kizárólag csak jövőre vonatkozó, teljesülhetőnek érzett óhajtást fejeznek ki. L. pl. Capt. 172. Ita di deæque *faxint*; Trin. 384. Di te *servassint* mihi. Tagadólag ink. tanácsoló (volitivus) értelemben: Trin. 627. noli avorsari neque te *occultassis* mihi; Capt. 149. Numquam istuc *dixis* neque animum *induxis* tuom stb. stb. A későbbi r-es alakok PLAUTUS-nál (LÜBBERT szerint, idézi BRIX Men. 301.-hez) jövőre vonatkozó óhajtó mondatban csak négyszer fordulnak elő (*perieris* Men. 301., *perierint* Stich. II. 2., 61.; *delicuerit* Cas. II. 6., 47.; *abierit* Pœn III. 6., 4.), s óhajtó értelemben később is ritkák, l. pl. Cic. Phil. XII. 6., 14. quod dii omen *averterint*. — Ellenben igen gyakori az alak tanácsoló (volitivus) értelemben, ám-bár nem annyira positive, mint inkább negative. Positiv tanácsra a PLAUTUS-nál (Mil. gl. 807.) és Cicerónál (Off. I. 13.) is előforduló *memineris* alakot rendszeren egyedüli példának említik⁹⁹⁾ [Némelyek subj. perfectum alaknak tartják Cicero kedvelt *viderint* (= lássák, döntsék el) alakját is, l. pl. Læl. 3. Phil. II. 118. és Liviusnál I. 58., 10.; III. 45., 11.; II. 40., 9., és hozzá WEISSENBORN jegyzetét; de az első személy formája, mely Cicerónál *videro* (l. leg. I. 21 mox *videro*, resp. II. 9. post *videro*) inkább futuri indicativusnak bizonyítja a többi alakot is]. Negatív tanácsban (akaratnyilvánításban) ellenben tudvalévőleg rendkívül kedvelik ezt az alakot PLAUTUSTól kezdve (l. Trin. 704. ne animum *induxeris*; 1012. ne *desiteris* currere, stb. stb.) az összes auctorok. Erre az alakra nézve a legújabb időkig beérte a nyelvtudomány a futurum exactumra is alkalmazott magyarázattal, mely szerint az alak volitivus-subjunctivus modalitású punctualis történést, vagy néha az állapotjelzéshez közel járó befejezett történést jelentene. Én ezt a magyarázatot, mivel nemcsak az activum, hanem a passivum alakokra is illik, a használat szempontjából mai napig is kielégítőbbnek tartom a legújabb hypothesisnél, mely szerint a szóbanlévő activ formák (ne *induxeris*) az idogermán aoristos *injunctivus* módjának maradványai.¹⁰⁰⁾ Példával megelégszem egy olyannal, melyben a passi-

⁹⁹⁾ Tudok még egy példát, még pedig deponens formáját, mely másnak, mint volitivusnak alig érthető, ám-bár első személyű, s így concessivus árnyalatú. Cic. Sest. 14. si qui... dissentiunt, lateant; si qui fecerunt aliquid... atque idem nunc faciunt... nos quoque *simus oblitii*. (A perfectum láthatólag párhuzamosan áll a *lateant* alakkal, s ugyanolyan természetű, csak-hogy első személyű.) Passiv értelmű ez (Sall. Jug. 31. 8.): quidquid sine sanguine civium ulcisci nequitur, iure *factum sit*.

¹⁰⁰⁾ Ezek az *injunctivus*-formák BRUGMANNÉK szerint (Syntax II. 352.) az aoristosnak az ős(?) indogermánban és a vedákban meglévő augmentumtalan (?) *præteritum* formái, melyek optativus-imperativus ér-

vum alak is előfordul, Cic. Murena 31. Nihil *ignoveris*, nihil *gratiæ causa feceris*, *miseriordia commotus ne sis*. (Az állapotjelző értelem a passiv alakból élenken kiérezhető = «ne légy megindítva»). Deponens példa Cic. ad Qu. fr. II. 12. *Jocum autem de sua egestate ne sis aspernatus*. Terentiusnál (Heaut. 826.) *Cave quicquam admiratus sis*.

Potentialis értelemben a szóbanlévő alak rendesen szintén jövő vonatkozású s ilyenkor a perfectumtő functiója az eredeti aoristosértelemről magyarázandó. Így a régies, ú. n. syncopált alakok is, pl. PLAUTUS, Cas. 349: *non ego istuc verbum empsim titivillicio*; Asin. 503. haud *negassim*, a későbbi *r*-es alakok is. Ezekre szükségtelen is sok példa; mindenki ismeri *dixerim*, *confirmaverim* stb. igék ilyen használatát. Nem mondást jelentő példák: Quint. X. 1. 101. *At non historia cesserim* Græcis; Cic. Phil. II. 118. *Quin etiam corpus libenter obtulerim*. Ezeket az alakokat azonban, mint ezek a czélzatosan idézett első személyű alakok mutatják, nem szabad összetévesztetni a futurum exactum alakokkal, mint pl. MADWIG teszi (Lat. Spr. 351. §. b) és 379. §.).

Mivel a *potentialis* modusértelem összefér a *multa* való vonatkoztatással, ilyen modalis értelemben lehetnek a szóbanlévő alakok mult jelentésűek is. De a *potentialis* értelemnek olyannak kell lennie, hogy a beszélő a történést a multban ne csak lehetségesnek, de meg nem történtnek, irreálisnak fogja fel, hanem ténylegességét is megengedje. Másszóval: az efféle perfectumos subjunctivusok majd mindig *concessivus* természetűek, ha *multa* vonatkoztatandók. Gyakrabban azonban csak *est* ige alakja (*fuert*) fordul elő ilyen mult értelemben, pl. Cic. Phil. I. 14. *Quæ est ista servitus? Fuert* (lehetett talán, tegyük fel hogy volt, nem: ám volt légyen, mert a latinban *potentialis*,

telemben is használtattak. Ez az *injunctivus* folyott össze (l. DELBRÜCK, II. 367.) az aoristosrendszerben a *conjunctivusszal*. Az egész *theoria* csupán alakbeli kriteriumokon sarkallik, és annak magyarázására való, miért használja a görög nyelv a $\mu\tau$ tiltószócskát az *imperfectum imperativus* formáival, de az aoristos *conjunctivus* formáival (l. nálam a 38. pontot). A latinban inkább zavart okoz, mint magyaráz, mert itt egyrészt a *ne dicas* alak is megvan a *ne dixeris* mellett (sőt éppen Plautusnál igen gyakori), másrészt, mert az *activumokkal* egészen egyforma szerepű passiv alakokat egészen kihagyja a számításból. Aztán meg — ámbár összehasonlító alaktani kérdésekben nem tartom illetékesnek magamat — mindenesetre bizalmatlan vagyok az «*augmentumtalan præteritum*» formákkal szemben: arra gyanakszom, hogy ez esetben is, mint máskor annyiszor (l. a 87. jegyzetet is) azzal az ismeretes, hagyományos hibával van dolgunk, mely az aoristosőnek külön jel nélkül is mult functiót tulajdonít, mert az aoristosról szólva csak az *indicativus* alakokat vette számításba, s elfeledkezett a modalis és igenévi alakokról.

nem volitivus az alapértelem!) *quædam necessaria*; Verr. I. 13. *Malus civis Carbo fuit. Fuerit* aliis: tibi quando esse cœpit? Liv. I. 23., 8. *Fuerit* ista eius deliberatio, qui bellum suscepit (nem: «ám volt legyen» — hanem: *lehetett* — szerényebb állítás a határozott indicativus helyett —). Más igéknél igen ritka a mult vonatkozás; ilyen példa még Tac. Hist. 2., 47.: alii diutius imperium *tenuerint* (lehettek birtokában) nemo tam fortiter *reliquerit*.

A concessivus fajta értelemárnyalatot azonban nem mindig hozza magával az összefüggés. Nevezetesen tagadó vagy kérdő mondatokban a potentialis subjunctivi perfectum alak, ha nem jövőre, hanem *multra* és jelenre is (mint befejezett történet, vagy állapot) vagy éppen csupán *multra* (mint punctuális történet) vonatkoztatandó, — a minek eldöntése sokszor igen nehéz — az indicativus alaktól csak abban különbözik, hogy szerényebben, bizonytalanabban fejezi ki az állítást (vagy tagadást). Jóllehet ilyenkor a magyarban feltételes móddal fordítható, mégsem kell a latinban a conditionalis-fajta subjunctivusszal összetéveszteni. Pl. Cic. de off. I. (22.) 75. et Themistocles quidem nihil *dixerit* (= nem mondhatta volna meg = alig mondhatja vala meg) in quo ipse Areopagum adiuverit. [Juv. 2., 24. *Quis tulerit* (= ki tűrte volna el) Gracchos de seditione quærentes.¹⁰¹] Kivételes példa ez is, a mennyiben valósággal irreális történetre vonatkozik, s az író (perse versben!) még sem használt irreális módot (*tulisset*), úgy, mint a fenn idézett verssorban. Andr. 463. Terentius]. — Passiv potentialis példát eddig egyetlen egyet sem ismerek főmondatosat. Ez a körülmény némileg bizonyítani látszik DELBRÜCK állítását (Syntax II. 387.), a ki szerint az *r*-es activ perfectumokban nem szabad a megfelelő imperfectummal szemben (*dīcam, confirmem* stb.) actióbeli különbséget keresni, mert, úgy mond, a perfectum alakokhoz csak a *velim, ausim -im* végű alakok analogiájára fűződött ez az értelem. De előadásomból kitetszik, hogy én nem vagyok vele egy véleményen.

¹⁰¹ Jegyezzük tehát meg, hogy a magyar *mondta volna, tűrte volna* alakok, melyeknek a görög perfectum optativusainak fordításában nem vehettük hasznukat, a latin perf. fordításában nemcsak a multjelű alaknak (*dixisset, tulisset*), hanem az időjeltelen alaknak fordítására is alkalmasak, mert ezek az igekötőtlen magyar alakok nem egyebek *multra* vonatkozó conditionalisoknál, s a latin alak (*dixerit*) is lehet aoristikus mult értelmű. (A régi magyar nyelvtanok a *tulerit* alakra ráfogták, hogy ezt jelenti: *tűrte legyen*, a *tulisset*-re pedig, hogy = *tűrte volna*. Ezzel szemben látjuk, hogy a *tulerit* alak a nagyon ritka concessivus-optativus értelmet kivéve soha sem fő-, sem mellékmondatban nem fordítható úgy, hogy *tűrte legyen*, ellenben igenis, még főmondatban is jelentheti azt, hogy *tűrte volna*.)

70. Az alak *függő mondatbeli használatát* kutatva mindenekelőtt óvakodjunk a syntaktikai függésnek és a viszonyított actióhasználatnak összetévesztésétől. Lehet valamely igealak főmondatban, és mégis viszonyított actióhasználatú, s viszont függő-mondatban, és mégis önálló actióhasználatú. Most a függő-mondatokban kutatjuk az achronistikus perfectumalak önálló használatát. Ennek ismertetőjele az, hogy az illető alakban nem lehet szó valamely főtörténéshez mért előzményesség kifejezéséről, hanem hogy e szerint a subjunctivus alak (kivéve némely, a 88. pontban említett, nyilvánvaló *jövő* vonatkozású optativus alakokat, melyek aoristoszerű punctuális történést jelölnek, és szintén önállóknak magyarázandók) látszólag idő- és actióbeli jelentés tekintetében a megfelelő indicativus (*amavit*) párja. Egyelőre csak ilyen, punctuális *mult* értelmű alakokról szólnunk, s ezek közül is mellőzzük az optativus modalitásúakat, melyeket az actióviszonyítás vizsgálatakor czélszerűbben tárgyalhatunk. Nyilvánvaló továbbá, hogy az önálló actióhasználat csak olyankor konstatálható teljes bizonyossággal, ha a főtörténés *mult* idejű; ilyenkor ugyanis viszonyított actióhasználat esetében a függőmondatokban az imperfectum, vagy a perfectum irreális alakja (*amaret, amavisset*) volna szükséges, minek következtében az achronistikus perfectum alak (*amaverit*) kéri a szerkezetből. Ellenben nem *mult* igéjű főtörténés mellett a függő mondat *mult* történési igéje nem is construálható másképpen, mint éppen a perf. achronistikus alakjával, akár van viszonyítás, akár nincs: az önálló használat ilyenkor tehát vitás lehet.

Hogy függőmondatos önálló használatban a subjunctivus perf. achron. alakja a megfelelő indicativus alak párja, ez, mint tudjuk, annyit jelent, hogy kivéve némely fennebb részletezett eseteket, *mult* punctuális történést jelent. Görög párja tehát nincs az alaknak, mert a görög aoristosban hiányzik a latin subjunctivusnak megfelelő modális alak, mely egyszerre *multat* is, modalitást is jelentene. A kérdés már most az volna, miféle modális functiók azok, melyek a latinban megérnek a *mult* jelentéssel? Negative már válaszoltunk erre a kérdésre fennebb; positiv választ adni rá a módokra vonatkozó kutatások és saját tanulmányom mostani stádiumában még nem lehet. Az optativus functiót, mint fennebb említettem, egyelőre mellőzve, megérhet a *mult* jelentés a subjunctivusnak obliquus és potentialis functióival, s azokkal a subjunctivus fajtákkal, melyeket concessivusoknak, causalisoknak, adversativusoknak neveznek.

I. A mi az *obliquus* functiójú subjunctivus most szóbanlévő alakját (*amaverit*) illeti, mint később, az actióviszonyításról szólva, tüzetesebben kifejtem, ez az alak az oratio obliquákba tartozó *elsőrangú* (ut, ne, quin kötőszókkal vagy kérdőszóval

kezdődő) mellékmondatokban önállónak fontos syntaktikai okokból nem tekinthető, ámbár rendszeren nem mult verbum regens mellett áll, s így semmi sem akadályozná, hogy magában véve önálló multnak ne legyen minősíthető. E szerint az efféle szerkezetekben előforduló alakok: rogat, quid *dixerit*; concede, ut Verres hæc impune *emerit*, sőt, mint a maga helyén kifejtem, még ez is: timet, ne (v. ut) pater *advenerit*, most nem tartoznak vizsgálódásunk körébe. Sőt olyan szerkezetekben is, melyekben a subj. perf. alak *mult*, vagy *mult vonatkozású* főtörténéshez tartozik, akár első, akár másodrangú mellékmondatban [pl. Tac. A. I. 76. cur *abstinuerit* a spectaculo ipse, varie *trahebant*; Cic. Varr. I. 30. 75. quid . . . proferam . . . Neronis . . . animum nimium timidum, qui in illa re, quid facere *potuerit*, non *habebat*. Cic. Quinct. 89. *Dixi* domum Romæ fuisse, quo iste ne *adspirarit* (nem: *adspirasset*) quidem, servos complures, ex quibus iste *possederit* neminem; . . . unum fuisse, quem attingere *conatus sit* (nem: *conatus esset*). Cic. Sull. 4. Quæro, cur. qui aditus ad causam Hortensio *patuerit* (nem: *patuisse*), mihi inclusus esse *debuerit*] az *abstinuerit*, *potuerit*, *adspirarit*, *patuerit* alakról kutatásunk mostani stádiumában csak annyit állíthatunk bizonyosan, hogy a főtörténésekhez (*trahebant*, *habebat*, *domum fuisse*, *debuerit*) képest *nem* fejeznek ki előzményességet; de hogy milyen természetű bennük a subj. perfectum alak. arról csak az alak viszonyított használatának tárgyalásakor szólhatunk részletesen, mert azok a tényezők, melyektől az alak természetének megítélése függ, olyan bonyolódottak, hogy az önálló használat rovatában kellő világossággal nem tárgyalhatók.

II. A *nem obliquus* fajtájú önálló achron. perf. alakhasználatban legtöbbször fordul elő az ú. n. *consecutivus* árnyalatú subjunctivus. Csak egyik alfaja-é ez a potentialisnak, vagy sem, nem bolygatom. Elég az hozzá, a volitivus értelem alig lehet érezhető benne, mert más nyelvre le sem fordítható. Aránylag igen gyakran fordul elő a mult *punctualis* történés jelentésével a subjunct. imperfectum irreális alakja helyett, melylyel szemben az illető történést *punctualis*nak, és ennél fogva nyomatékosabban jelzi. Persze, ha az imperfectum irreális alakja igekötős, tehát terminativ-perfectiv értelmű, akkor ez az értelmi különbség alig érezhető. De ez nem változtat semmit a szóbanlévő alak természetén. Legközségesebb az alak ilyen functióval a syntaktikailag is ú. n. következményes mondatokban, pl. Liv. XXIV. 40., 12. Inde tantus terror pavorque omnes occupavit, ut non modo alius quisquam arma *caperet* aut castris pellere *conaretur* (az imperfectumok sajátos actiobeli értelme jól érezhető!) sed etiam ipse rex . . . vix . . . ad flumen navesque *perfugerit*. Cæs. B. G. III. 15., 4. Naves nostræ expugnaverunt, ut per-

pauci . . . ad terram *pervenerint*. Passiv és deponens példák: Cic. Cat. M. III. 25. Dissensiones eiusmodi fuerunt, ut . . . *diuudicatae sint* (mult történés); de fin. II. 20. Thorius erat ita non timidus ad mortem, ut in acie *sit* ob rem publicam *interfectus* (mult!); Phil. II. 15. Adeone pudorem perdidisti, ut . . . dicere *ausus sis*. (szintén). Előfordul még így más syntaktikai formájú (pl. jelzői) mondatokban, ilyenkor azonban inkább csak nem mult főmondatbeli ige után, mikor is önálló volta nem bizonyítható, pl. Cic. Phil. I. 37. Ego is sum, qui *contempserim* . . .; Phil. II. 29. Equis est, qui illud fieri *noluerit*. De néha mégis mult ige után is, pl. Cic. Sull. 46. Nemo me perstrinxit, quem non *perverterim*; ad Fam. VII. 30. Caninius fuit mirifica vigilantia, qui suo toto consulatu somnum non *viderit*: Ilyenkor a használat önállósága kétségtelen, mert különben *pervertissem, vidisset* alakok volnának a helyükön.

A consecutivus értelem mellett még az ú. n. *adversativus* árnyalatú subjunctivus fordul elő önálló használatú mult történést jelző perfectumalakban: Pl. Cæs. B G. I. 26., 2. Nam hoc toto proelio, cum ab hora septima ad vesperum *pugnatum sit* (nem: esset. v. pugnaretur), aversum hostem videre nemo potuit. Liv. XXI. 13., 2. cum ille . . . *manserit* apud hostem, ego ad vos veni; Cic. Yusc. III. 36. Cum multæ mihi a C. Verre insidiæ *factæ sint*, nunquam tamen tantum periculum mihi adire visus sum; de or. 214. Per mihi mirum visum est . . . te hoc illi concedere, cum sæpissime tibi senatus . . . *sit assensus*. Jelzői mondat formájában: Ter. Heaut. 519 . . . te demiror tam mane, qui heri tantum *biberis*, de itt a főmondat igéje nem mult.

Előfordul továbbá önálló használatban az alak *potentialis*-fajta árnyalatban, kétségtelen mult jelentéssel ilyenféle mellékmondatokban: Nep. 3, 1, 2. adeo excellebat Aristides abstinentia, ut unus post hominum memoriam, quod quidem nos *audierimus*, cognomine iustus sit appellatus. Továbbá a következő példában, de ebben a verbum regens nem történésjelző perfectum: Cic. Brut. 17. Refertæ sunt Catonis leges, quas quidem adhuc *invenerim* et *legerim*, et verbis et rebus illustribus. Végül, mivel mult főige mellett áll, önállóan kell lennie az alaknak efféle szerkezetekben is: Liv. IV. 38. Non dubium erat, quin terra daturi hostes *fuerint* (nem essent v. fuissent!), és XLIII. 4. Haud dubium fuit, quin . . . castra eo die Punica capi *potuerint* (nem possent!) Milyen modalis functiója van ilyenkor a subjunctivusnak, azzal a kérdéssel egyelőre még nem foglalkozom. Annyi valószínű, hogy a modalitás ilyenkor is a szereplő (nem a beszélő) személy lelkiállapotát fejezi ki. A magyar értelemre nézve vö. a 101. jegyzetet.

A felhozott példákat nagyon megszoríthatam volna, ha

több olyant közlök, melyben a függőmondatbeli perfectum alak a főmondatban lévő *nem mult* igealak után áll. De egyrészt ilyenkor nem bizonyítható az alak önálló használata, másrészt olyan kétségek fűződhetnek az alakhasználathoz, melyeket tüzetesebben csak az actióviszonyításról szólva tárgyalhatok. Magukban a subjunctivi perfectum alakokban fel kellett tűnnie, hogy míg a megfelelő indicativus alakokból, legalább néha, kiérezhető a meglévő állapotjelző értelem is, addig a függőmondatbeli subjunctivusok majdnem kivétel nélkül mult történésjelzők, még pedig nemcsak az activum, hanem a deponens és passivum alakok is: a hagyományos nyelven szólva, nem ú. n. perfectum logicum, hanem ú. n. perfectum historicum természetűek.

Használható tehát *önállóan* a subj. perfectum alakja *idő* vonatkozás tekintetében főmondatokban többnyire jövő, néha mult vonatkozással, mellékmondatokban úgyszólván mindig mult vonatkozással. (De vö. a 147. jegyzetet.) *Actióbeli* jelentése pedig a görög aoristosénak megfelelő punctualis actio, kivéve, ha nagyritkán a perfectum eredeti értelme szerint meglévő állapotot jelent. A punctualis értelem magyarázatánál a *jövőre* vonatkozó használatban nem a perfectum módosult értelméből, hanem az eredeti aoristosérteleméből szokás kiindulni.

71. A latin subjunctivusnak ú. n. *plusquamperfectum* alakjai (*amavissem, amatus essem*), mint a maga helyén tüzetesen kifejtjük, többnyire függőmondatban fordulnak elő és viszonyított használatúak, azaz multban való előzményességet jelentenek, mint a megfelelő indicativusok (*amaveram, amatus eram*). Most azonban az alak önálló, tehát nem-előzményes használata érdekel. Fontos különbség a plusquamperfectum és az időjeltelen alak közt, hogy önálló értelemben a plusquamperfectum csak főgondolatban fordulhat elő (mely azonban esetleg mellékmondat formájú lehet,¹⁰²⁾ és hogy viszont, minden, főmondatban

¹⁰²⁾ Jelzői formájú pl. a mondat, de azért a subj. alak önálló használatú ilyenforma összeköttetésekben (Cic. ad Att. XI. 9.): Hæc ad te die natali meo scripsi, quo utinam *susceptus non essem*. Tudjuk, hogy a relativ névmással kezdődő mondatok a latinban sokszor csak formailag mellékmondatok. Állhat ezenkívül a plusquamperfectum más függő mondatban, még következményesben is, önállóan, ha voltaképpen egy közbevetett feltételes mellékmondathoz tartozó főmondat igéjének tekintendő. Pl. Liv. II. 33. 9. tantumque sua laude obstitit famæ consulis Marcius, *ut, nisi fœdus cum Latinis in columna ænea insculptum monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega afuerat, ictum, Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis memoria cessisset*. A feltételes szerkezet ugyanis ilyenkor éppen úgy marad, mintha magában volna; vö. Liv. IV. 58, 3; X. 46, 6. is. De az efféle kettős funkciójú subj.-ok igen ritkák. Rendesen ilyenkor is

előforduló plusquamperfectum önálló használatú. Magára az alakra nézve csak annyi bizonyos, hogy latin földön termett, s e szerint a latin nyelv specialis szükségleteinek felel meg. Ezt igazolja önálló használata is, mivelhogy úgyszólván kivétel nélkül mindig csupán *multra vonatkozó* modalitást jelent, holott pl. a görög nyelv, mint tudjuk, a *multra* vonatkozó modalitásokat csupán az indicativus multjával és külön modalis szócskával (ὄν, κέν), vagy körülírásokkal (ὡφελλεν) tudta kifejezni. Tehát a görög perfectumnak optativusa csak igen ritkán, a görög aoristosnak optativusa (vagy éppen conjunctivusa) pedig sohasem fordítható önálló használatú subjunctivi plusquamperfectummal latinra. A magyarban az ú. n. feltételes módú *volna* segédigével összetett perfectum alakoknak felel meg a latin alak idő- és actióbeli jelentés tekintetében, azonban persze csak olyankor, ha önálló használatú, azaz: főmondatban.

Ennek a mult értelemnek az az oka, hogy a perfectumtól állapotjelző értelme, kivált az activumban, ritkán érezhető ki az alakból, hanem aoristos módjára punctualis történést jelent, úgy, mint rendszerint a fennebb említett magyar alakok¹⁰³, még ha igeikötősek is, vagy hangsúlyos határozóval állanak. Az imperfectum praeteritum alakjától éppen csak a történést punctualis volta különbözteti meg, s azért az *igeikötővel* perfektivált értelmű ú. n. imperfecti praeteritummal szemben, ha az is *multra* vonatkoztatandó, alig mutat érezhető értelmi különbséget.

Előfordulhat önálló actióértelemmel természetesen minden *jövőre* irányuló akaratot vagy szándékot *kizáró* modalis értelemben, s a mennyiben optativus vagy volitivus árnyalatú, egyúttal mindig és megvalósíthatatlan akaratot jelöl, azaz, mint mondani szokás, *irrealis* történést. Arra nézve, vajjon a mult alapértelemmel jár-e együtt ez az irrealis értelem, vagy fordítva,

fuerit achronistikus perf. alak áll önállóan, a participium futuri-val kapcsolatban (az ú. n. conjug. periphrastica, 1. pl. I. 3.). Tehát: *cessurum fuerit*. L. WRISSENBORN-MÜLLER jegyzetét Liv. II. 33. 9. helyéhez.

¹⁰³ A meglévő állapot a latin alakokba igen ritkán érthető beléjük, pl. Utinam *advenisset* = bárcsak megjött volna = itt volna, s ha igen: természetesen csak olyan igéknél, melyek az indicativus alakban is lehetnek állapotjelzők. — A magyar befejezett történési feltételes alakok, ha igeikötősek vagy hangsúlyos határozóval állanak, voltaképpen éppen úgy jelezhetnek *meglévő* állapotot is, mint az indicativus egyszerű alakjai (*megálltam* = *megálltam* és most is *állok*). De most már tagadhatatlanul ezekből az alakokból sem igen érzik ki az állapotjelzést. Maga ARANY JÁNOS is szívesebben használja ilyenkor az ú. n. állapotjelzőt. L. pl. Toldi, I. 10. 7: S mintha vassá *volna* karja, maga, *válva*, Még csak meg se rezzen a kinyújtott szálfá. V. 7. 1: De lám, mintha ördög *volna* belé *bujva*. Egyet hengeredik, s talpra ugrik újra. Erről tanulmányom magyar részében tüzetesebben is lesz szó.

az irreális modusértelemmel jár együtt a *multra* való vonatkoztatás, mint annak egyik alkalmazása. még nincs megállapodás, sőt ebben a kérdésben a két nagynevű munkatárs, DELBRÜCK és BRUGMANN sincsenek egy véleményen.¹⁰⁴⁾ Ha azonban helyes a DELBRÜCK felfogása, mely szerint az imperfectum alakokba (*diceret*) stb. a *multra* vonatkozás csak beleérthető,¹⁰⁵⁾ voltaképpen azonban csak irreális modalis értelmük van, akkor a perfectum alak mult értelmének állandóságát alig lehet egyébként tulajdonítani, mint éppen az alak történesjelző perfectum voltának. A latin passivumban (*susceptus essem*, *obrutus essem*, l. később) és a magyarban is, a főige történesjelző perfectum volta (*mondta* volna) adja meg az alaknak a mult vonatkozást.

Az alak önálló használatát a subjunctivas-fajták szerinti rendben bemutatni ez idő szerint még újabb nehézségekkel jár. DELBRÜCK, ki egyébként egyáltalában nem tesz különbséget az

¹⁰⁴⁾ A plusquamperfectum syntaxisát DELBRÜCK (*Syntax*, II. 404.) egyáltalában nem is tárgyalja, mint mondja, anyag hiányában; egyébként a perfectum irreális módjának (*der Irrealis des Perfektums*) tartja. Az imperfectum ú. n. praeteritumát pedig a praesens irreális alakjának minősíti, s reá vonatkozó tüzetes tárgyalását (l. *Syntax*, II. 398—404.) így foglalja össze: «So ist also das eigentlich bezeichnende für den sog. Konj. Imperf. die Entferntheit von der Wirklichkeit, eine Anschauung, von der die *Versetzung* (!) in die Sphäre der Vergangenheit nur eine *Unterabtheilung bildet*. — Ellenben BRUGMANN (K. *vergl. Gr.* 587. l.) a conj. imperfectumánál (értsd: a subjunctivus imperfectuma ú. n. praeteritumánál) a praeteritum-jelentést tartja az eredeti jelentésnek. (Például ezt hozza fel: *utinam te di prius perderent* Plaut. *Capt.* 537.) «Dann galt die Form auch als Irrealis für die Gegenwart.» Mindenesetre óvakodjunk attól, hogy a multság jelét az *-issem* végzetben ne keressük. A mennyiben mult értelmű az alak, nem a végzet, hanem a perfectumtő módosult értelme teszi azzá.

¹⁰⁵⁾ DELBRÜCK (i. h.) a mult vonatkozású imperfectum alakokat (az *utinam*-os optativust, a *diceret*, *crederet*-féle potentialisokat, és a *si haberem*, *darem* [= *adtam* volna] féle szerkezetekben lévő alakokat) «vom Standpunkt einer vergangenen Situation aus» magyarázza, és a Homeros-féle *καταίρε, οὐκ εἰ γνοίρη*; alakokkal veti össze (l. nálam a 35. pontot), azzal a megjegyzéssel, hogy «Das Verhältnis zur Vergangenheit ist im Lateinischen dasselbe, wie bei Homer» és: «Die Äusserung geschieht, wie es auch selbstverständlich ist, vom Standpunkt des Redenden aus. Doch kann man sich auch, ohne dass dafür ein äusseres Zeichen gegeben wurde, in eine vergangene Lage versetzen, und sie als Grundlage der Äusserung nehmen». Ez alig érthető másképpen, mint hogy DELBRÜCK a tölem ú. n. állásponteltolódásban, vagy átképzelésben keresi a látszólagos mult értelem magyarázatát. Csakhogy ilyenformán határozottan meg kell mondani, hogy az imperfectumok egyáltalában nem is mult értelműek: mert átképzelés feltételezésének csak így van jogosultsága. DELBRÜCK azonban mégis mult értelműeknek veszi őket: így aztán ellenmondásban van saját magával. — Hogy BRUGMANN a mult értelmet veszi az eredetinek, azt már említettem. Melyik felfogáshoz szegődünk mi, annak kifejtése csak később lesz helyén.

önálló és viszonyított használat között, a subjunctivusnak csak optativus, potentialis és conditionalis fajtáját ismeri; általában azonban még egy iussivus fajtát is megkülönböztetnek. E szerint használható önállóan a subj. perfectum ú. n. praeteritum alakja:

1. Mint *optativus*, *multa* vonatkozó, teljesülhetetlen óhajtás kifejezésére. Az óhajtás nem egyéb sajnálkozásnál azon, hogy a szóbanlévő történés nem teljesülhetett. Activum példa idézése szükségtelen (l. pl. Phil. II. 24: *utinam societatem . . . numquam coisses*, aut . . . *diremisses*). Passiv példák: Cic. ad Att. XI. 9. *Hæc ad te die natali meo scripsi, quo utinam susceptus non essem* (a mondat jelzői mellékmondat formájú, de azért az actióhasználat önálló: főmondatban is csakúgy volna). Vell. 2, 116, 3. *utinam . . . non testatum esset*. Ov. Her. 1. 5. *O utinam . . . obrutus esset*. A passiv példákat azért idéztem, mert ezekből jobban látszik, hogy a plusquamperf. néha meglévő irreális állapotra is érthető. Ilyenkor persze nincs aoristos-féle mult értelem (*obrutus esset* ilyen értelemben nem = ellepetett volna, hanem = el volna lepve; de, mint említettem, ilyen állapotjelző használatban igen ritka a latin alak). Az imperfectumok *utinam*-mal rendszeren jövő vonatkozásúak vagy achronistikusak (nem «jelen» vonatkozásúak, mint rendszeren állítják); de néha Plautusnál ezek is *multa* értendők pl. Capt. 537. *Utinam te di prius perderent* (= pusztítottak volna el), *quam periisti e patria tua*. [Brix, Plautus kommentátora ezt a subjunctivust iussivusnak nevezi, és azokkal veti össze, melyeket DELBRÜCK potentialisoknak nevez (l. Brix jegyzetét a helyhez). Ez a hármas *confusio* mutatja, milyen homályos még a latin subjunctivus elmélete]. Hogy DELBRÜCK ilyenkor átképzéssel magyarázza az imperfectum használatát (mely szerinte átképzés nélkül csak a «praesens» irreális módja lehet), azt a 105. jegyzetben említettem.

2. *Volitivus* (iussivus) árnyalattal azt a történést fejezi ki a beszélő az alakkal, a melynek a multban *meg kellett volna történnie*, de nem történt meg. DELBRÜCK DRÄGERREL (Hist. Syntax I. 308. — ki szerint azonban ezek a subjunctivusok: «dem Conj. iussivus sehr ähnlich sind» —) ezt a használatot is potentialisnak tartja. Activ példák: Cic. de Fin. IV. 20. *Saltem aliquid de pondere detraxisset* (= *le kellett volna húznia*, de magyarul is mondhatom így: «legalább *húzott volna le* valamit; csakhogy így a magyar kitétel conditionalis árnyalatú). Hogy potentialisnak fogjuk fel (így a tagadószó *non* volna) nem engedik az efféle *ne-s* kivételek: Cic. Verr. III. 84. *Frustrum ne emisses* (*ne* vettél volna, nem kellett volna vened!). Kérdő formájú példát nem találtam. Különös nyomatékka!l említem ezt

azért, mert e szerint a subjunctivus a plusquamperfectumban csupán a *beszélő* szempontjából való modalitást fejezhet ki. Szenvedő példám nincs. Deponens: Verr. I. 42, 107. Voconia lex te videlicet delectabat. *Imitatus esses* (utánoztad volna) ipsum illum Voconium... Az imperfectum alakok ebben az értelemben Cicerónál még gyakoriabbak, mint a perfectumok, még pedig, ha ige-kötősek, a perfectumokkal látszólag teljesen megegyező értelemben. De egyet, úgy látom, nem emeltek ki eléggé az eddigi megfigyelők. Azt, hogy Cicerónál az imperfectum rendszeren kérdőmondatban van, tehát a subjunctivus nem a beszélő lelkiállapotát fejezi ki. Így például magában a pro Sestio cz. beszédben: 43. *hæc cum viderem, quid agerem?* (mit kellett volna tennem?) *contenderem* contra tribunum plebis privatus? (= viszálykodnom kellett volna?) 48. *ego, vir consularis, timerem?* (= szerintetek féltem volna?) 46. *depugnarem* (= végig kellett volna vívnom a harcot?) Nem első személyű példák, de szintén kérdők: Cic. Phil. II. 3, 5. *Quam ipse victor salvum esse voluisset, eum tu occideres?* (= hogy azt neked meg kellett volna ölni? N. B. Antonius akkor még nem ölte meg Cicerót; az alak csak *de conatu* értendő, azért impft.). Sest. 64. *De Cyprio rege quaererentur?* (panaszkodniok kellett volna?). Továbbá én az imperf. és a perf. közt itt is érzem azt a különbséget, hogy, míg a perf. *punctualis*, addig az impft. *cursiv-durativ* értelmű. Némely *igekötős* imperfectumra nézve persze a perfectiv értelemben a *punctualis* értelemmel való rokonsága miatt ez kétségesnek látszik, pl. 46. *susciperem? subirem?* 128. *hunc ego reditum repudiarem?* De ezeknél meg a *de conatu* értelmet érzem (= hajlandónak kellett volna lennem visszautasítani?) Ezek szerint nem hihetem véletlenségnek, hogy pl. a 45. fejezetben *restitisses, repugnasses, mortem pugnans oppetisses* nem imperfectumok, hanem perfectumok vannak. Ugyanis itt határozott *punctualis* actiók értendők; *resisteres* és *oppeteres* alakokból én kiérezném a *de conatu*, illetőleg a *cursiv-durativ* érelmet még az igekötő ellenére is. Hogy azonban igazam is van, határozottan nem merem állítani, jöllehet nem látom át, mi különbség volna az imperf. és a perfectum alakok közt, ha nem actióbeli, s egyáltalában miért kellene kétféleképpen kifejezni *ugyanazt* az értelmet. Mert hogy *contenderem* átképzeléses alak volna (= viszálykodnám, viszálykodnom kellene) abban a függőmondatos alakok megvizsgálása előtt BRUGMANNnal szemben nem akarok DELBRÜCK véleményéhez szegődni.

3. *Potentialis* árnyalattal az alak azt fejezi ki, hogy valami a multban megtörténhetett volna bizonyos, nem valóságos feltétel alatt, a feltétel azonban, melytől a megtörténés függött, *nincs feltételes mellékmondatnál jelölve*. Más különbséget, mely

a potentialis subjunctivust a conditionalistól elkülönítené, a magam részéről nem látok, s azért a conditionalist csak a potentialis egyik fajtájának tekintem. Ilyen ez a példa Liviusnál (III. 45. 6.). *Placidum quoque ingenium tam atrox iniuria accendisset* (= lánggra lobbantott volna, t. i. ha az illető megsértett fél *placidum ingenium* lett volna). Itt is közönségesebb az imperfectum alak, kivált az egyes 2. személyű ezekben az ismeretes kitételekben: *diceret, crederet, putaret, cerneret, videret.*¹⁰⁶⁾ DELBRÜCK szerint — a hogyan én értem a 104. jegyzetben idézett szavait — ezek az alakok átképzéssel ezt jelentik: azt mondanád, hinnéd, stb. (a beszélő a történet színhelyére képzeli magát és olvasóit, mint pl. GARAI a «Kont»-ban: «*vélnéd*, egy erdő rengeti hatalmas üstökét»). — Concessiv árnyalatú potentialis vonatkozásban is inkább az imperfectum alakja használatos önállóan (viszonyítás nélkül), pl. Cic. Off. III. 19. 75. At *dares* (adtad volna csak meg...) *hanc vim M. Crasso...*; *in foro, mihi crede, saltaret.* Passiv példát perfectumra most csak egyet tudok: Cic. Sest. 47. *Victi essent improbi* (t. i. si restitisses, repugnasses) = le lehetett volna győzni, v. legyőzettek volna, a szerint a mint potentialis vagy conditionalis módra fordítjuk.

Kitett föltétel mellett *conditionalis*-nak szokás nevezni a potentialis subiunctivust. A feltételes mondat szerkezetek, kivált ha *oratio obliqua*ba kerülnek, nagyon fontosak és tanulságosak az alakhasználat tekintetében, magának a most szóbanlévő alaknak, a subj. plusquamperfectumának *önálló* használata szempontjából azonban nincs külön mondanivalóm. Önállónak az alak természetesen a feltételes szerkezetnek csak főmondatában tekintendő, s ott ugyanazt jelenti, a mit a potentialis. Pl. Cic. Verr. A. I. 10. Si Metelli fidei diffusus essem (melléktörténés, viszonyított actióhasználat, előzményesség), *iudicem eum non retinuissem.* A megfelelő imperfectumok, azaz azok, melyek a föltételes szerkezetek főmondataiban állanak, tudvalévőleg kétértelműek.¹⁰⁷⁾ Rendszeren

¹⁰⁶⁾ Harmadik személyre DELBRÜCK (Syntax, II. 400.) nem tud példát. Terentiusból említi ezt az egyet (Heaut. 200.): *Fortasse aliquantum iniquior erat praeter eius lubidinem: pateretur...* De szerintem ez sem potentialis, hanem iussivus (tűrnie kellett volna, tűrte volna, cursiv duratív értelem!). Ellenben én potentialisoknak tartom a következő, kérdő formájú szerkezetekben lévő alakokat: Cic., de imp. Pomp. XI. 31. *Hoc tantum bellum... quis unquam arbitraretur* (ki hihette volna)... *ab uno imperatore confici posse?* De fin. II. 17. 55. *Poterat autem impune: quis enim redarqueret?* (ki czáfolhatta volna meg?).

¹⁰⁷⁾ A hagyományos syntaxis azt a különbséget látja a *multa* vonatkozó alakhasználatban, hogy imperfecti subjunctivus akkor állhat a feltételes főmondatban, ha «mind a föltételt, mind a föltételezett dolgot... mint *lehetőséget* tüntetjük fel», — a plusquamperfectum pedig akkor, ha mint lehetlent. (L. BARTAL-MALMOSSI, Mondattan, 2. kiadás, 177. l.)

jövő történést vagy állapotot (nem «jelen»-t, mint mondani szokták) jelentenek, pl. si hoc diceres, *errares* (= ha ezt mondanád — a jövőben — *tévednél*); azonban jelenthetnek mutat is a kérdő főmondatokban, pl. Cic. Tusc. I. 37. Cur igitur et Camillus *doleret*, si hæc post 350 fere annos eventura putaret, aut ego *doleam*...? Ebben az esetben és effélékben a *doleret* nyilvánvaló iussivus értelmű: miért *kellett* volna bánkódnia. Inkább potentialis természetűek, de szintén kérdő formájúak a következő példák subjunctivusai: Cic. Phil. VIII. 4. Num tu igitur Opimium, si tum esses, temerarium civem... *putares* (= gondolhattad volna?). Sest. 63. Atque etiam (Cato) si alia quapiam vi expelleretur illis temporibus ex hac urbe, facile *pateretur* (túrte volna, nem: *eltúrte* volna; potentialis); — ez a mondat is kettős kérdés első tagja; a folytatás ez: tum, sententia sua condemnata in hac urbe esse *posset*? Sest. 81. fuistisne ad arma ituri? ... an etiam tum *quiesceretis*? (tovább pihentetek volna?). (Sest. 64.): quamquam quis *audiret*, si maxime loqui vellent. — b) Cic. Sest. 54. Quod si meis incommodis lætabantur, urbis tamen periculo *commoverentur* (meg kellett volna indulniok; iussive; megindulhattak volna, potentialis módon). Látjuk, hogy efféle és hasonló állító mondatokban is kétségkívül más, nyomósabb modalis értelem is szerepel a conditionalis-potentialison kívül; a potentialisnak felfogható példák úgyszólván mind kérdő formájúak, tehát nem a beszélő modalis álláspontjából folynak. c) Csak igen ritkán fordul elő feltételes főmondatokban az imperfectum alak érezhető iussivus vagy nyomósabb potentialis értelem nélkül (Vö. DRÄGER, Hist. Syntax II. 724.), úgy látom,

197. és 198. §.) De az imperfectumra nézve felhozott példák mind kérdők, és részben határozottan jussivus árnyalatúak. MADWIG (l. Lat. Spr. 347. §. Anm. 2) szintén csak ezeket a hagyományos példákat idézi, «*retorische Wendung*»-ot lát az imperfectum ilyen használatában, mikor az Imperfectum áll «statt (!) des Plusquamperfectums entweder in beiden Sätzen ... oder (am seltensten) im Hauptsatze allein» s így magyarázza a használatot: «es wird etwas so dargestellt, als ob es noch stattfinden könnte». Az én nyelvemen ez annyit jelent, hogy átképzeléseseknek tartja az imperfectumokat, úgy, mint DELBRÜCK is (l. Syntax, II. 401.), a ki szerint «es kann nicht zweifelhaft sein, dass der Typus *si habere, dare* ... auf den Optativ zurückgeht (a mennyiben irrealis) ... Das Verhältnis zur Vergangenheit ist im Lateinischen dasselbe wie bei Homer. Denn auch im Lateinischen muss gelegentlich aus der Situation entnommen werden, dass die ganze Aussage der Sphäre der Vergangenheit angehört, z. B. ... Deos credo voluisse: nam *ni vellent, non fieret*, scio, wenn sie nicht gewollt hätten, Aul. 741. Itt persze óvatosabban nyilatkozik, mint a potentialisnál, hol kétségen kívül átképzésre gondol, v. ö. a 104. jegyzet idézeteit, a hol *Versetzungs*ról van szó. De másképpen itt sem értheti a dolgot. DRÄGER szerint is (Hist. Syntax II. 722) «In denjenigen Fällen, wo der Conj. Imperf. statt des Conj. Plusquamperf. steht, findet eine *Repraesentation* der Vergangenheit statt.» Így KÜHNER is, Ausf. Gr. II. 929. l.

csak olyankor, ha a *cursiv-durativ actio* igen nyomatékosan ki volt fejezendő. Ilyen a DRÄGER-féle példák közül teszem azt: Cæs. B. C. 3, 111. *quas (naves) si occupavissent (előzményes történés), . . . mare totum in sua potestate haberent (= tartották volna)*. Egészen ilyen a másik példa is, B. Al. 16. *illi si superassent navibus, omnia tenerent (birtokukban tartották volna); si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur (= veszélyeztették volna)*. De DRÄGER példáinak legnagyobb részében megvan az *a)* és *b)* alatt említett nyomósabb (nem pusztán *conditionalis*) *modalis* értelem.

A *subjunctivus ú. n. plusquamperfectuma* tehát önállóan csak főmondatokban fordul elő s állapotjelző értelem csak nagyritkán, inkább a *passivumban* érthető belé, mikor is irreális meglévőnek feltételezett (de meg nem engedett) állapotot jelöl (utinam obrutus esset). Az *activumban* többnyire történésjelző: ilyenkor *punctualis actiójú*, s *időileg* mindig *multa* vonatkozik, eredetileg *punctualis*. A *mult* vonatkozásu *imperfectumoktól* az különbözteti meg, hogy emezek határozottan *cursiv-durativ actiójúak* is lehetnek. Ha az *imperfectumok* igekötősek (*perfectiváltak*), akkor elmosódik ez a különbség is.

72. A *perfectum-tőhöz való infinitivus (amavisse, amatum esse)* szintaktikailag rendszerint melléktörténést jelöl, mely valamely *verbum finitum* mellett mint az értelem kiegészítője szerepel. De ez korántsem jelenti azt, hogy *actióhasználatá mindíg viszonyított*. Rendesen az, s ilyenkor a melléktörténés egyúttal *előzményes* értelmű: de van olyan használata is, melyben a *perfectumtő* nem jelez előzményességet, hanem önálló használatú.

Lehet pedig önálló használatú, azaz előzményességet *nem* jelentő, kivált olyankor, ha a *perfectumtő* nem görög aoristos-szerű, azaz *punctualis történésjelző*, hanem inkább állapotjelző értelmű. Ugyanis, mint később részletesebben kifejtem, az előzményesség értelme éppen a *perfectum aoristos-szerű értelmétől* függ; a hol nincs aoristos-szerű értelem, ott nincs előzményesség, vagyis egyáltalában nincs viszonyítás. Mint tudjuk, így áll a dolog a görög *perfectum infinitivusánál* (l. a 11. és a 16. pontot; pl. ὄμοσε νῆα κατεῖροσθαι = megesküdött, hogy a hajó le van húzva, meglévő állapot! προτετεῖχθαι ἐάσομεν = hagyjuk megtörtént állapotban!).

I. Állapotjelző értelmű, mint a *finitum* igealakoknál is, kivált a *passivum* alak lehet, mely tudvalevőleg az igemelléknévnek¹⁰⁸⁾ *esse* igével való összetétele. Pl. Cic. Cat. I. 8. Sen-

¹⁰⁸⁾ BRUGMANN szerint (Grundriss, II. 423.) ezekben az indogermán *-to-* képző «befejezettséget jelent, s ennek következtében állapotszerű történést» (Vollendetsein und infolge dessen Zuständlichkeit einer Handlung).

sistine illam coloniam esse munitam (= hogy meg van erősítve); 16. ut non odio permotus esse videar; 31. videbimur esse relevati. Mint e czélzatosan idézett példákbl látjuk, de különbben is természetes, a főigék ideje közömbös az igenév functiójára nézve, mivelhogy (l. lennebb) időt az igenevekkel egyáltalában nem lehet megjelölni. — A participium annyira nominalis természetű, hogy úgyszólván egészen melléknév szerepét viszi; mutatják ezt azok a (később még szóvá teendő) bonyolódott szerkezetek, melyekben fore infinitivus áll mellette, pl. Cic. Sulla 27. Possum dicere me satis ademptum fore, si . . .

Még nyilvánvalóbb a passivum perfectumok állapotjelző, tehát önálló functiója szándékot, akaratot kifejező, vagy általában jövő vonatkozású (pl. oportet, convenit stb.) főtörténekek mellett, melyeknél már az összefüggés is kizárja az előzménység értelmét, s ezzel a perfectumtó aoristos-szerű — történeljes jelző előzményes — functióját. Különös figyelmet érdemel az a tény, hogy efféle szerkezetek az egész latinságban, többi közt Plautusnál és Cicerónál is elég gyakoriak.¹⁰⁹⁾ Plaut. Amph. prol. 33. iustam rem esse oratam a vobis volo; Cic. p. Cael. 3. illud te esse admonitum volo; Cat. I. 4. quo ex senatus consulto confestim interfectum te esse, Cat., convenit, vö. Cat. II. 3. interfectum te esse iam pridem oportebat. És még inkább esse nélkül, pl. Plaut. Bacch. 495. factum volo Cic. Rosc. Am. 9. 25. ut fortunam conservatas velit. Ennek a perfectum-használatnak lélektanát jól ismerjük már a görög alakhasználatból: a perfectum a türelmetlenül vágyakozó egyén kívánságát nem a valósághoz képest teljesülendőnek, hanem már teljesültnek jelzi (l. 9. pont: κελείσθω ἢ θύρα, 16. ἐρηγγόρθαι ἄνωχθι; efféle a 22. pontban említett πεπράσεται alak lélektana is, melynek szakasztott párja a 67. pontban megbeszélte minueritis latin perfecti futurum alakhasználat). Az átképzés egyik fajtájával van dolgunk, mely azonban nem az időhasználatban, hanem az actióhasználatban nyilatkozik.

II. Nehezebb eldönteni, hogy hasonló esetben, t. i. jövő vonatkozású főige mellett hogyan kell felfogni az activum alakokat. Előfordulnak ezek a régi hivatalos nyelv tilalmaiban (S. C. de Bacch. DESSAUNÁL 2. ne habuise velet; 7. ne adiese velet, 13. ne fecise velet stb.), de előfordulnak egyes íróknál, még késő korúaknál is ilyen tilalmakban, kivált szándékosan régieskedő használatban, de egyébként is, sőt positiv kívánságban is, pl. Hor. Sat. I. 2. 28. sunt, qui nolint tetigisse; Ep. II. 3. 30. si curat . . . tetigisse; u. o. 168: commisisse cavet; Ov. Met. 14,

¹⁰⁹⁾ Sok példát állít össze különösen DRÄGER, Hist. Synt. II. 404. és kk. Én meglegedtem egynehány Plautus- és Cicero-féle példa idézésével.

571. sed *vicisse* petunt; Liv. XXII. 59, 10. me *extulisse* velim, stb. stb., l. KÜHNER, Ausf. Gr. II. 101. l.). Csak egy bizonyos: az, hogy mindezen infinitivusokban a perfectum önálló használatú, mert előzményességről nem lehet szó bennük. De perfectum-, vagy aoristos-értelemben magyarázandók-e, azaz: állapotjelző-féle befejezett történéseknek-e, vagy *önálló* punctualis történéseknek, arra nézve még nincs megállapodás. DELBRÜCK (Synt. II. 472.) valamennyit önálló punctualis-történésjelzőnek érzi, azaz: az eredeti aoristos-értelemből magyarázza, s e szerint neki *ne adiese vellet* = μή θέλη προσηλαθεῖν. DRÄGER (Hist. Synt. I. 254.) és KÜHNER (Ausf. Gr. II. 103. Anmerkung 5.) ellenben egyenesen tiltakoztak a görög aoristos-szal való összehasonlítás ellen.

Szerintem az activum-alakokkal következőképpen áll a dolog. a) Mindenesetre czélszerűnek látszik különválasztani a most szóbanlévő használattól azt, melyben az activ infinitivus *nem jövő vonatkozású* főige mellett áll, így kivált a *satis est, satis habeo, sufficit, abunde est, contentus sum, operae pretium est, honestum est, poenitet, piget, iuvat, melius est* kitételek mellett álló perfectumokat, pl. Verg. Aen. III. 282. *iuvat evasisse* tot urbes; Hor. Carm. I. 1. *collegisse iuvat*; Cic. Phil. II. 117. *Satis esse didicisse*; ad Att. XIV. 10, 2. *melius fuit periisse* (= τεθνάναι, veszve lenni) *illo interfecto, quam hæc videre*. Ezeket a (*rend-szerint igekötős*) perfectumokat már csak a passivum alakok használatának analogiája miatt is én perfectumos állapotjelzőknek, tehát a görög perfectum æquivalenseinek ertem (vö. pl. Herod. I. 31. ὡς ἀμεινον εἶη ἀνδρῶπων τεθνάναι (= periisse, halva lenni) μᾶλλον ἢ ζῶειν. — b) A jövő vonatkozású főigék mellett álló perfectumokról azonban még esetről-esetre is nehéz eldönteni, perfectum-szerűnek vagy aoristos-szerűnek értsük-e az alakot. Ugyanabban a helyzetben vagyunk velök szemben, mint fennebb (l. a 67. pontot) a futurum alakjainak önálló használatával szemben, s e szerint más eredményre itt sem juthatunk, mint ott jutottunk. Nevezetesen azt hiszem, hogy már a passiv alakok éppen említett elterjedtsége sem engedi, hogy DELBRÜCKkel *minden* aktiv alakot punctualis actiójú infinitivusnak magyarázzunk.¹¹⁰⁾ Eléggé megmagyarázza a perfectum-használat lélektanát az a passiv alakokra is illő magyarázat, mely szerint a türelmetlen vágyakozó a maga kívánságát hajlandó teljesülni, késznek jelezni. Hogy minden alakot *magyarra* nem tudunk perfectummal fordítani, az onnan van, hogy a magyar perfectumból még igekötősen sem érezzük ki mindig a meglévő állapotot, s hogy

¹¹⁰⁾ Hiszen ehhez a példájához (S. C. de Bacch.) *ne quis . . . Bacanal habuisse* velet, maga DELBRÜCK (II. 473) is megjegyzi, hogy: «wo wir die Punktualität nicht recht empfinden».

befejezett történésű infinitivusunk egyáltalában nincsen: de a magyar fordítás a latin alakok természetére nézve nem lehet irányadó, annival kevésbé, mert a görög és német nyelvben (l. a 11. jegyzetet is), mint tudjuk, van hasonló lélektanú alakhasználat. Tehát az activ alakok nagyobb része is még jövő vonatkozású főige mellett is magyarázható állapotjelző-féle értelműnek;¹¹¹⁾ mivel azonban az aoristikus értelem uralkodó a latin perfectum-tő időjeltelen indicativusában (l. a 64. pontot) és nem volt egészen kizárható a futurum-alakok (67. pont) functiójából sem, itt sem tartom kizártnak, hogy jövő vonatkozású főige mellett némely infinitivus alak DELBRÜCK módjára önálló punctualis történésjelzőnek magyarázandó, tehát a görög aoristos infinitivusainak megfelelőleg (l. a 34. pontot: ἐθέλω δοῦναι, χρῆ εἰρόσασσασθαι, ἤθελον ξυνοῆσαι stb.). Mivel azonban a perfectum-functióból indulva ki, a történésjelző infinitivusok csak előzményeseknek (tehát viszonyítottaknak) volnának érthetők, a punctualis történés értelmét az önálló infinitivusra nézve csak az eredeti aoristos-értelem alapján lehet megmagyarázni. Sőt azt sem tartom lehetetlennek (erről már DELBRÜCK nem szól), hogy a későbbi tudós-költőknél egyenesen a görög aoristos-os constructiók hatására is belekerülhetett a versek egy-egy ilyen perfectum, annival inkább, mert prosodiai alkotása miatt könnyebben el volt helyezhető daktylikus és iambikus versekben, mint némely imperfectum. (Pl. *colligēre*, de Hor. Carm. I. 1. *colligissē* iuvat; *excūtēre*, de Verg. Aen. VI. 78. si pectore possit excūssissē dēum.)

Hogy *idői* jelentése a perfectum infinitivusának egyáltalában nincsen, hogy tehát a beszélő álláspontjához közvetlenül egyáltalában nem viszonyítható, az. gondolom, külön bizonyításra (kivált a fennebbi példák után) nem szorul.¹¹²⁾

¹¹¹⁾ Teljességgel érthetetlen előttem, hogy KÜHNER (i. m. II. 103.) hogyan tarthatja ezeket a perfectumokat «historische Perfekt»-oknak (azaz: az ő terminusa szerint mult-jelzőknek), és hogyan okoskodik, mikor így magyarázza az alakhasználatot: «indem die noch gegenwärtige Handlung als eine bereits vergangene dargestellt wird». Alig tudnék ennél jellemzőbb példát idézni annak a bizonyítására, mekkora zavar uralkodik még most is itt-ott ezeknek a nyelvtényeknek felfogásában. KÜHNER itt két súlyos hibát követett el. 1. Idő-viszonyításról és időről beszél ott, a hol szó sem lehet időről és 2. mindenképp helytelenül értette a functiót, mert nemcsak mult időről, hanem még csak előzményes actióhasználatról sem lehet szó ezekben az infinitivusokban. Aztán, ha már görög aoristos-szerűeknek tartja az alakokat, miért tiltakozik mégis a görög aoristos-szal való egybevetésük ellen? Azért, mert a görög aoristos alakokból ő sem érez ki multságot, a latin alakokból ellenben igen. Ergo neki a latin *perfecti* infinitivus inkább mult, mint a görög *aoristi* infinitivus. Mi joggal? Egyszóval: saját magával is ellenmondásban van.

¹¹²⁾ LATTMANN (Selbständiger und bezogener Gebrauch der Tempora,

73. A *perfectum participium* (melléknévi igeneve) mint mindenféle participium (kitett vagy elhallgatott) névszóhoz szokott tartozni, mint annak jelzője; időt nem fejez ki soha, csak a történés fajtáját; időbeli vonatkozása annak a határozott igeinek (*verbum finitum*) idejétől függ, melyhez tartozik; actióbeli önállósága vagy viszonyitottsága is csak az állítmánynyal való kapcsolatában érezhető. Syntaktikailag mindig melléktörténést fejez ki: actióhasználat tekintetében azonban nem mindig viszonyított, azaz: nem mindig fejez ki előzményes történést a *verbum finitum* történéséhez mérten. Inkább előzményes történésjelzőnek érezhető kivált a *participium absolutum* (abl. abs. szerkezetben), de a *participium conjunctum* is, ha *prædicativum* (mondat helyett áll), de nem állítmánykiegészítő; inkább állapotjelzőnek, ha *participium conjunctum*, s kivált, ha állítmánykiegészítő, bizonyos önmagukban nem teljes értelmű igék mellett. Ez utolsó fajtába tartoznak a passivumnak és deponensnek belőle és *est* ige alakjaiból képezett összetett alakjai is (*amatum est*, *erat*, *sit*, *esset* és *amatum esse*), melyeknél tapasztaltuk, hogy a meglévő állapot jelzése jobban és gyakrabban kiértezhető belőlük, mint a megfelelő (egyszerű) *activum* alakokból. Ennek oka éppen a *participium perfecti* állapotjelző, *nóminalis* természete (l. a 108. jegyzetet).

Magának a *participium*nak funkciója is gyakran ilyen állapotjelző természetű, úgy, mint a görög *perfecti participiumé* mindig

130. l.) az infinitivust önálló használatúnak, és pedig mult időt kifejezőnek tartja («man wird den Infinitiven . . . einen selbständigen Zeitwert zuschreiben müssen») olyankor, ha «főige időfokozata nem egyezik meg a melléktörténés időfokozatával», azaz: ha a főige a beszélő szempontjából jövő történésre vonatkozik, az infinitivus pedig szintén a beszélő szempontjából *multra*. Pl. Cic. de leg. agr. II. 3. *Reperietis eos, qui sine repulsa consules facti sunt, diuturno labore esse factos*; de Or. II. 226. *Dicit te, cum ades venderes, ne . . . solium quidem paternum tibi reliquisse*. A melléktörténés ugyanis ezekben a példákban nemcsak előzményesnek, hanem a beszélő szempontjából való *multnak* is értendő. Szerintem LATTMANN állítása tévedés. Az egész használat a viszonyított használat körébe tartozik, s a *perfectum* itt sem jelent egyebet előzményességnél, éppen úgy, mintha az *esse factos* és *reliquisse* történések is jövők volnának a beszélő szempontjából. Hogy nem esnek oda, azt magából a szerkezetből meg nem tudjuk, csak a környezetéből, az egész hely értelméből. Ez a kétértelműség egyik hiányossága a latin *oratio obliqua*nak, de nemcsak annak, hanem más nyelvekének is. Tudjuk, hogy az igével még *indicativusban* sem tudja a görög és a magyar nyelv határozottan megjelölni, hogy az *oratio obliqua* igéje a beszélő személy szempontjából is *multnak* értendő: ez a két nyelv ilyenkor az úgy neveztem tényjelző *indicativusokat* használja (l. az 51. pontban kivált ezt a példát: λέξω δὲ σοι ὅς οὐ δίκη γ' ἔκτειναις = azt fogom mondani, hogy nem jogosan ölted meg), de a kitétel így is kétértelmű marad, s jelentése attól függ, van-e, vagy nincs-e átképzés a mellékmondatban. Ezt pedig csak az egész hely értelme döntheti el.

(l. a 15. pontot), még pedig nemcsak szenvedő értelemben, hanem *cselekvőben is*, először néhány activ igéhez pl. *pransus, potus, cenatus, iuratus, nupta, adultus, consuetus* és más effélék, másodsor deponens és semideponens igékhez tartozó alakok, kivált, ha lelkiállapotot jelölnek, pl. *ratus, perosus* v. *exosus* a classikusoknál mindig (ezeket imperfecti participium-ban nem is használják), továbbá *arbitratus, conatus, confisus, diffisus* stb. és a semideponens *ausus, gavisus, solitus* (ez utolsó szintén mindig csak perfectum-ban használatos). Ilyenkor az állapotjelzés nem a cselekvés tárgyán, hanem (görög módon) a cselekvő személyen érezhető. Olyan átható igékhez tartozó alakoknál, melyek nem lelkiállapotot jelentenek, felfogható a participium állapotjelzőnek is, történésjelzőnek is; az értelmet magából a szerkezetből nem lehet eldönteni, csak az egész környezetből. Előbbi esetben önálló az actióhasználat, utóbbi esetben viszonyított, azaz: előzményes. Pl. Cæs. B. G. I. 20. *Divitiacus multis cum lacrimis Cæsarem complexus obsecrare coepit . . .* kitételben csak az egész helyzet dönti el, hogyan értendő a participium; így-e: átölelve tartván, vagy így: átölelvén, miután megölelte. Ha amúgy értjük, önálló, ha emigy, viszonyított használatú.

Állapotjelző használatban az állapot természetesen csak tartósnak, cursiv-durativ-nak érthető, pl. Verg. Aen. II. 514. *laurus incumbens aræ atque umbra complexa penates*, s ilyenkor (mint éppen ez a példa is mutatja) nagyon kevés a különbség közte és a megfelelő imperfectum (*incumbens, complectens*) közt; mind a kettő cursiv-durativ, csak hogy a perfectum egy előzetes történésből létrejött állapotot jelent (*átölelve tartó*).¹¹³ Ilyen cursiv-durativ állapotjelző participium csak valami-féle syntaktikus viszonyban (alany, tárgy, stb.) áll a verbum regensszel, s ha ez punctualis történésű, az *akkor* meglévő állapotot jelenti, úgy, mint a görögben. Pl. a) Punctualis ige mellett: Cæs. B. G. III. 28. *arbitratus id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit*. U. o. IV. 13. *gavisos illos retineri jussit*; Verg. Aen. VI. 436. *lucemque perosi proiecere animas*; VI. 335. *per æquora vectos obruit auster*. Liv. I. 1. 8. (Latinus) *nobilitatem admiratus gentis (Troianæ) fidem sanxit* stb. stb. b) Cursiv-

¹¹³) Ez a oka, hogy a passivumban egyáltalában nincs imperfecti participium, s hogy a deponensek inkább (*ratus, usus, solitus* mindig) perfectumban mint imperfectumban fordulnak elő. A francia nyelvben van imperfecti participium a passivumban is: *étant aimé*, de, mint látjuk, az alak világosan mutatja, hogy cursiv-durativ állapotjelző; *aimé* benne az állapotjelző elem, az *étant* segédige ezt az állapotot jelzi cursiv-durativ-nak. A latinban nem azért használnak perfectumot, mert imperfectum nincs, hanem azért nincs imperfectum, mert nem volt szükség rá; a nyelv nem találta szükségesnek *passiv* cursiv-durativ történés kifejezését.

durativ igealak mellett: Tac. G. 40. *vectam* prosequitur; Cic. Rose. com. I. 2. sed ego copia et facultate causæ *confisus* vide, quo progrediar, stb. stb.

Mindeddig csak activum értelmű alakokról szoltam. Természetes, hogy a *passivum* értelmű participiumok még inkább kifejezhetnek hasonló cursiv-durativ állapotot, csakhogy nem cselekvő, hanem szenvedő állapotot, azaz a cselekvés tárgyának állapotát. Ilyenkor aztán nem tekinthetők viszonyított (előzményes) használatúaknak. Példa minden latin szövegben bőven található. L. pl. Livius I. k. I. fejezetében: qui *pulsi* sedes et classem quærebant (ez cursiv-durativ főige mellett); Aborigines *armati* concurrunt; *victum* Latinum pacem . . . vinxisse tradunt (ezek punctualis főige mellett).¹¹⁴⁾ — De maguk ezek a példák is felfoghatók előzményeseknek is; az ú. n. ablativus absolutusban lévő participium pedig, mivel a szerkezet rendesen ok, eszköz, feltétel kifejezésére való, többnyire előzményesen, tehát viszonyított actióhasználattal értendő. De természetesen jelenthet meg-lévő állapotot is, csakúgy, mint a participium coniunctum. Pl. Cæs. B. G. VII. 17. summa difficultate rei frumentariæ *affectedo* exercitu . . . nulla tamen vox est audita . . . stb. Ilyenkor aztán nem constatálható actióviszonyítás.

Ezzel végeztünk volna is a perfecti participium önálló használatával. De van a latinban egy, kivált költőknél, továbbá Liviusnál és Tacitusnál elég gyakori alakhasználat, mely felveteti azt a kérdést is, vajjon nincs-e az alaknak a meglévő állapotot kifejező önálló használatán kívül még egy másféle, történésjelző önálló használata is? Példák a) *Deponensek*. Liv. III. 3. 10. in oppida sua se reperere uri sua popularique *passi*; u. o. 52. 3. castra locavere . . . nihil *imitati*; VIII. 36. 9. incesit deinde victor exercitus perlustravitque hostium agros nullam vim apertam nec ex insidiis *expertus*; XXV. 11. 20. hunc statum rerum Hannibal Tarentii reliquit *regressus* ipse in hiberna; Tac. Hist. II. 96. apud milites disseruit, prætorianos *insectatus*; III. 77. lauream ad fratrem misit, *percontatus* statim stb.; Ann. XI.

¹¹⁴⁾ KÜHNER (Ausf. Gram. II. 566. I.) teljesen szükségtelenül kü-lömbözteti meg az efféle állapotjelző szenvedő alakok közt azokat, a hol «die vollendete Handlung sich zugleich auch noch gegenwärtig (értsd: a beszélő jelenében!) fortbestehend auffassen lässt». Az ejti tévedésbe, hogy ilyenkor a participiumnak nem perfectumos mellékmondat is megfelellhet, pl. Cic. Fam. V. 12. 7. Placet Hector ille mihi Nævianus, qui non tantum laudari se lætatur, sed addit etiam, a *laudato* viro (= qui laudatur); Nat. Deor. I. 41. 116. nullo nec accepto, nec sperato bono (= si nullum nec accipitur nec speratur). Ez az értelem természetesen beleérthető a participiumba, de semmiképpen sincs benne kifejezve: az állapot cursiv-durativ, *esetleg* a «jelen» időpontban is meglévő.

35. non moras temptavit, *praecatus* ut mors adceleraretur; Verg. Georg. IV. 72. vox auditur, *imitata* . . . b) *Passirumok*. Liv. IV. 32. 8. (Dictator) . . . castra locat, dextra montibus, laeva Tiberi . . . *saeptus*; V. 38. 1. instruunt aciem *diductam* in cornua; Tac. Hist. IV. 34. Clara voce patefecit *confossus* illico a Romanis; Verg. Aen. I. 708. Convenere, toris *iussi* discumbere pictis. Ablativus absolutusokban: Liv. IV. 10. 7. consul . . . in urbem rediit Cluilio . . . ante currum *ducto*; I. 34. 2. moritur uxore *relicta*, stb. stb. Az eddigi példákban a participium nyomatékos szórendben, a főige után áll. De néha előtte is találjuk, pl. Cæs. B. G. I. 20. (Cæsar Divitiacum) *consolatus* rogat, finem orandi faciat; Hor. Sat. I. 6. singultim pauca *locutus* . . . narro. Verg. V. 708. His Aenean *solatus* vocibus infit; Liv. II. 36. 1. servum quidam . . . sub furca *caesum* medio egerat circo.

Nyilvánvaló, hogy mindezekben és más hasonló példákban a participium nem jelent előzményes történést, sőt néha inkább rákövetkezőt látszik jelenteni.¹¹⁵⁾ Viszonyított használatú tehát nem lehet a perfectum. De meglévő állapotot-jelzőnek sem érthető, hanem inkább punctuális történés érezhető ki belőle, mely vagy összeesik (coincidens) a főige történésével, vagy, tőle értelmileg egészen független, később történt eseményt jelöl (így pl. *passi*, *imitati*, *regressus*, *percontatus*, *saeptus*, *diductam*, *confossus*, *iussi* alakok). Latjuk, hogy efféle participium-használatra a görögben hiában keresnénk analógiát, mert a görögben a perfecti participium mindig önálló és meglévő állapotot jelöl, az aoristi participium pedig (l. a 33. pontot) nem jövő vonatkozású főige mellett viszonyított használatú, s előzményes vagy legfeljebb coincidens punctuális történést jelent. Kérdés: hogyan magyarázzuk hát ezt a latin alakhasználatot? Bizonyára nem elégedhetünk meg azzal a magyarázattal, hogy a perfecti participium a hiányzó imperfecti participiumok értelmében s azok pótlására használatot, már csak azért sem, mert ez a magyarázat csak a passivumokra illenék, a deponens alakokra azonban nem. Nem magyarázat a DRÄGER-é sem, a ki szerint (Hist. Synt. II. 776.) «gewisse Participia Perfecti der Deponentia, selten der Passiva werden aoristisch (értsd ezt a terminust nem úgy, a hogy mi szoktuk használni, hanem úgy, a hogy a következő szavakban DRÄGER magyarázza) *das heisst ohne Rücksicht auf Zeitfolge gebraucht. Griechischer Einfluss mag dabei mitwirken*». Először is görög analógiáról legfeljebb a coincidens punctuális történések esetében lehetne szó; ilyenformán pedig csak nagyon kevés példa (a felhozottak közül egy sem!) volna felfogható. Másodsor: az a

¹¹⁵⁾ Rákövetkezőt, nem *jövő időt*, mint KÜHNER (i. m. II. 568.) mondja, ki ez alkalommal is összezavarja az actióviszonyítást az idővel.

kitétel, hogy «ohne Rücksicht auf Zeitfolge gebraucht» a mi terminusainkkal csak annyit jelent: actióviszonyítás nélkül, önállóan; tehát semmit sem magyaráz, csak azt konstatálja, hogy nem előzményes értelműek a participiumok. Sőt még az sincs benne a magyarázatban, hogy ámbár nem előzményes értelműek a participiumok, nem is állapotjelzők: azaz DRÄGER észre sem vette a használat igazi sajátosságát. Úgy beszél, mintha *minden* perfecti participium rendesen «Zeitfolge»-t is jelentene, azaz, a mi terminusunkkal: előzményességet. Holott pedig tudjuk, hogy fordítva, rendesen állapotjelzők a perfectum alakok.

Egészen fonákul magyarázza a dolgot KÜHNER (Ausf. Gramm. II. 568. l.), a ki szerint «in der Dichtersprache wird zuweilen durch das Part. Perfecti eine noch *zukünftige* Handlung als bereits vollendet ausgedrückt, z. B. Verg. Aen. I. 708. *convenere, toris iussi discumbere pictis*». Ez meg annyit jelentene a mi terminusainkkal: «rákövetkező történések (nem jövő idők, mert az idő nem a szereplő személy, hanem a beszélő szempontjából értendő!) néha máris befejezetteknek vannak feltüntetve». Azaz: KÜHNER, a ki pedig nem veszi észre az actióalakban nyilvánuló átképzélést ott, a hol az valósággal megvan (pl. a perf. futuri főmondatos használatában, l. nálam a 67. pontot és a 112. jegyz. végét), itt (a mi nyelvünkön szólva) átképzélést lát az alakhasználatban. Nincs igaza; az alakhasználatnak nem ez a nyitja. Mint tudjuk, az sem igaz, hogy efféle használatot csak a költői nyelvben tapasztalnánk, de licentia poëticával különben sem lehet nyelvtényeket magyarázni.

Helytelen terminusait nem számítva, közelebb jár a helyes magyarázathoz a WEISSENBORN-MÜLLER-féle Livius-hoz való kommentár. E szerint ezen a helyen (Liv. III. 3. 10.): *in oppida sua se recepere uri sua passi*, a partic. perfecti «steht mit *recepere* auf gleicher Stufe, und ist, wie dieses auf die Zeit des Redenden bezogen» és ezen a helyen (Liv. II. 36. 1.): *servum quidam sub furca caesum medio egerat circo, caesum participium* «steht vom Standpunkte des Erzählenden aus, nicht auf die Zeit in *egerat* zu beziehen = cum *cæderetur*. *Caesum* ersetzt hier das Part. *Praes. passivi*». Ezekben a kommentároknak helyes észrevétel az, hogy a participium a főigéhez nem vonatkoztatandó actióbelileg: annyit DRÄGER is észrevett. De már megfontolandó az az állítás, hogy a perf. participium ilyenkor az elbeszélő szempontjából értendő: mert ez nem jelenthet egyebet, mint hogy a perfectum ez esetben, holott participium, mégis mult *időt* fejez ki. Már pedig az, hogy igenév *időt* is kifejezzen, az összes előttem ismeretes nyelvekben példátlan dolog volna. (Éppen azért nagy fonákság és kész veszedelem az imperfecti participiumot «*præsens*» participii-nak nevezni, mint rendesen szokták, s a

hogyan éppen KÜHNER is nevezi, l. f. az idézetet, vagy éppen-séggel a perfectum vagy aoristos participiumát praeteritumnak, mint a németek teszik, pl. WUNDERLICH, l. a 11. jegyzet végét.) A participiumoknak idői vonatkozását *sohasem magából* a participium alakból tudjuk meg, hanem abból a főigéből, melyhez szintaktikailag tartozik. Mivel a jelen esetben az összes példák főigéi mult idejűek (kivéve két ú. n. praesens historicumot, l. Cæs. B. G. I. 20. *rogat* és Hor. Sat. I. 6. *narro*, de ez a latinban egyre megy): a hozzájuk tartozó participiumok természetesen szintén multa értendők, és arra volnának értendők akkor is, ha nem perfectumok volnának, hanem imperfectumok, vagy bekövetkezést-jelölők. pl. *recepere patientes* v. *passuri*; *eberat caedens* vagy *caesurus* v. *caedendum*. A punctum saliens tehát nem ez, s a kérdés nem is úgy fogalmazandó: hogyan jelenthetnek mult időt a participiumok, hanem így: hogyan lehetnek ezek a multa vonatkozó participiumok actió tekintetében *önállóak és mégis történésszjelzők*? Felelet: az archaistikus latinság és Cicero nem ismeri az efféle használatot.¹¹⁶⁾ Kezdeté abba az időbe esik, mikor a kifejlett irodalmi stílus a participialis szerkezeteket olyan megszokottakká, közönségesekké tette, s az írók annyira megszokták a mondatcomplexumoknak igenévi szerkezetekkel való rövidítését, hogy olyankor is használták az igenévi szerkezetet, mikor önálló használatú finitum perfectum alak lett volna helyén. A syntaktikai tömörség kedvéért *értelmi pongyolaságot* engedtek meg maguknak, igaz, első sorban költők, de aztán néhány költőt-utánzó (Livius) vagy máskülömben is affektált, erősen egyéni stílusú prózairó is (Tacitus). Ugyanis a közölt

¹¹⁶⁾ Az a perfecti participium, melyet az archaistikus latinság ilyen feltűnő módon kizárólag (l. DRÄGER, Syntax, II. 780. l.) *opus est* mellett használ, nem egyéb önálló, állapotjelző alaknál. Pl. Næv. fragm. 9. *quo scito opus est*; Cato R. R. *cum cinera eruto opus erit*; Plautus Curc. 302. *celeriter mihi homine convento est opus*. Cicero tovább fejleszti a használatot, melyet ügylátszik sajtáságos, konkrét színezete és rövidege miatt kedvelt meg; ő már nemcsak *opus est* mellett és nemcsak ablativusban, hanem más esetekben is használja. Pl. Planc. 45. *suffragia largitione devincta* (= a vesztegetéssel szerzett szavazatok = a szavazatoknak vesztegetés útján való megszerzése) *severitatem senatus excitarunt*. Mennyire állapotjelző természetűek ezek a perfectumok, mutatja a modern fordítás, mely a participiumokat gyakran abstract főnévvel kénytelen visszaadni: *violabí* legatí = a követek megsértése; *post civitatem liberatam* = az állam felszabadulása után; vö. Cicerótól kezdve szélében használt efféle kitételeket is: *ab urbe condita*, *post Christum natum*, stb. stb. Megjegyzendő azonban, hogy az *opus est* mellett álló perfecti participiumban az állapotjelzéssel együtt egyúttal actióban nyilvánuló átképzés is szerepel, éppen olyan lélektanú, mint minden olyan esetben, a mikor még csak szándékoltnak vagy szükségesnek jelzett történést valamely nyelv (a görög is, a német is, l. pl. a 11. jegyzetet) máris teljesültnek jelez.

példákban a perfecti participiumokból voltaképpen nem érthető ki a történésjelzés: az író az olvasóra bízta, hogy a (többnyire nyomatékos szőrendű) participiumból kiérezze a benne meg nem lévő önálló történésjelző értelmet. A szerkezet pongyolasága visszaadható magyar nyelven is, sőt bőven találunk is efféle állapotjelzős szerkezeteket kivált napilapjaink hasábjain: «Hannibal ilyen állapotban hagyta Tarentumot, maga *visszatérvén* téliszállására», vagy: «Összejöttök, pamlagokon *foglalván* helyet». Még ARANY prózai írásaiban is tuczatszámra találtam ilyen szerkezeteket; pl. magában *Önéletrajzában* ötöt. (Aranyról általában tudnivaló, hogy a *-ván, -vén* állapotjelzőt nemcsak előidejűnek használja.) Az író nyelvhasználatának ismerete, vagy (ennek híján) kommentár kell hozzá, hogy megértsük az illető helyet, — vagy legalább is az illető, szóbanlevő hely környezetének alapos ismerete. Sőt némely alak még a helyzet ismerete mellett is kétértelmű lehet. Így például éppen a szóban volt *caesum*-os példában (*servum quidam caesum medio egerat circo*) a *caesum* állapotjelzőnek is fel volna fogható, s ekkor ezt jelentené: megvirgácsolt állapotban. Cicero de div. I. 26. 55. és Macrobius, I. 11. 3. párhuzamos helyei alapján tudjuk csak, hogy a *caesum* participium Liviusnál valószínűleg így értendő: *cum caederetur*, azaz: *caedens egerat* = ütlegelve hajtotta. A Horatius-féle (Sat. I. 6. 56.) példában sem bizonyos, hogyan értsük a *locutus* participiumot, mert ez meg előzményes történésnek is érthető, ilyenformán: «először (ut veni coram!) csak töredezve és keveset tudtam szólni, és csak később meséltem el, ki és mi vagyok» — sőt, gondolom, így megfelelőbb is az értelem, mintha a *singultim pauca locutus* kitételt a Horatius Mæcenassal való találkozásának egész idejére értjük.

Összefoglalom a kutatás eredményét: a perfecti participium, ha nem viszonyított használatú, tehát nem jelent előzményes történést, akkor a verbum finitum-jelölte történéshez vagy állapothoz képest azzal egyszerre meglévő (tehát viszonyítottnak nem konstataható) állapotot jelent. Egyes írók affektáltan tömött nyelvhasználatában néha önállóan történésjelzőnek is érthető, de csak a megfelelő perfecti indicativus analogiájára, melynek helyében áll.

GYOMLAY GYULA.